

Raadsman bij politieverhoor

‘Een onderzoek naar het verminderen en voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen en daaruit volgende rechterlijke dwalingen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor.’

Student:	R.E. de Reus
Studentnummer:	2068255
Afstudeerorganisatie:	Advocatenkantoor Bos
Afstudeermentor:	Mr. W.B.M. Bos
Opleiding:	HBO-Rechten
Onderwijsinstelling:	Juridische Hogeschool Avans-Fontys
Eerste afstudeerdocent:	Mr. A.L. de Boer
Tweede afstudeerdocent:	D.S.C. Jansen

Oud-Beijerland, mei 2016.

Raadsman bij politieverhoor

‘Een onderzoek naar het verminderen en voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen en daaruit volgende rechterlijke dwalingen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor.’

Illustratie omslag: www.nrc.nl/nieuws/2016/03/31/geen-hogere-vergoeding-advocaten-bij-politieverhoor.

Student:	R.E. de Reus
Studentnummer:	2068255
Afstudeerorganisatie:	Advocatenkantoor Bos
Afstudeermentor:	Mr. W.B.M. Bos
Opleiding:	HBO-Rechten
Onderwijsinstelling:	Juridische Hogeschool Avans-Fontys
Locatie:	Tilburg
Afstudeerperiode:	Februari 2016 – juni 2016
Eerste afstudeerdocent:	Mr. A.L. de Boer
Tweede afstudeerdocent:	D.S.C. Jansen

Oud-Beijerland, mei 2016.

Voorwoord

Voor u ligt mijn afstudeerscriptie 'Raadsman bij politieverhoor', die ik heb geschreven in het kader van mijn afstuderen aan de Juridische Hogeschool Avans-Fontys te Tilburg. De aanleiding voor het schrijven van deze scriptie is het grote aantal veranderingen binnen het strafrecht die gepaard gaan met het invoeren van een nieuw Wetboek van Strafvordering. Eén van deze veranderingen betreft het recht op toegang tot een raadsman voorafgaand en tijdens het politieverhoor. In samenspraak met mijn afstudeerdocente, mr. A.L. de Boer, en in samenwerking met Advocatenkantoor Bos ben ik gaan onderzoeken in hoeverre onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen voorkomen kunnen worden door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor.

Graag maak ik gebruik van de mogelijkheid om een aantal personen te bedanken die mij hebben gesteund en begeleid om deze scriptie tot een goed einde te brengen.

Allereerst wil ik Advocatenkantoor Bos bedanken dat ik mijn afstudeerstage hier heb mogen doorlopen. Verder wil ik in het bijzonder mijn afstudeermentor mr. W.B.M. Bos en mr. Y. Boer bedanken voor hun fijne begeleiding, waardoor ik een leuke en leerzame afstudeerstage heb gehad. Ook gaat mijn dank uit naar mijn afstudeerdocenten mr. A.L. de Boer en D.S.C. Jansen van de Juridische Hogeschool voor hun ondersteuning en feedback gedurende de afstudeerperiode. Tevens wil ik de raadslieden mr. W.B.M. Bos, mr. J.M.A. Loevendie en mr. R.W.J.H.A. Neijndorff en officier van justitie mr. L. van den Oever bedanken voor hun medewerking aan de interviews. Ten slotte ben ik mijn klasgenote I. van Wuijckhuijse dankbaar voor haar feedback en nuttige tips en mijn ouders en vriend voor het doorlezen van mijn scriptie.

R.E. de Reus

Oud-Beijerland, mei 2016

Inhoudsopgave

Samenvatting

Lijst met afkortingen

Hoofdstuk 1: Inleiding.....	p. 11
§1.1 Afstudeerorganisatie.....	p. 11
§1.2 Probleembeschrijving.....	p. 11
§1.3 Juridisch kader.....	p. 12
§1.4 Centrale vraag.....	p. 12
§1.5 Doelstelling.....	p. 13
§1.6 Randvoorwaarden.....	p. 13
§1.7 Methoden van onderzoek.....	p. 13
§1.8 Verantwoording.....	p. 14
§1.9 Leeswijzer.....	p. 15
 Hoofdstuk 2: Rechtsbijstand vóór 1 maart 2016.....	 p. 16
§2.1 Het juridische kader.....	p. 16
§2.2 Relevante wetsartikelen.....	p. 17
§2.3 De piketregeling.....	p. 18
§2.4 Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor.....	p. 19
§2.5 Tussenconclusie.....	p. 22
 Hoofdstuk 3: Rechtsbijstand na 1 maart 2016.....	 p. 23
§3.1 Richtlijn 2013/48/EU.....	p. 23
§3.2 Arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015.....	p. 24
§3.3 Beleidsbrief OM.....	p. 25
§3.4 Protocol Raadsman bij politieverhoor.....	p. 26
§3.5 Wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman....	p. 27
§3.6 Wetsvoorstel Aanvulling van bepalingen over verdachte,.....	p. 28
raadsman en enkele dwangmiddelen	
§3.7 Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.....	p. 28
§3.8 Tussenconclusie.....	p. 29
 Hoofdstuk 4: Relevante jurisprudentie van het EHRM.....	 p. 30
§4.1 Arrest Salduz/Turkije.....	p. 30
§4.2 Arrest Panovits/Cyprus.....	p. 31
§4.3 Arrest Shabelnik/Oekraïne.....	p. 31
§4.4 Arrest Plonka/Polen.....	p. 32
§4.5 Arrest Pishchalnikov/Rusland.....	p. 33
§4.6 Arrest Dayanan/Turkije.....	p. 33
§4.7 Arrest Brusco/Frankrijk.....	p. 34
§4.8 Arrest Sebalj/Kroatië.....	p. 34
§4.9 Arrest Navone e.a./Monaco.....	p. 34
§4.10 Tussenconclusie.....	p. 35
 Hoofdstuk 5: De invloed van de raadsman.....	 p. 36
§5.1 De rol van de raadsman.....	p. 36
§5.2 Visie van strafrechtadvocaten.....	p. 36
§5.3 Visie van het Openbaar Ministerie.....	p. 39
§5.4 Tussenconclusie.....	p. 40

Hoofdstuk 6: Complicaties.....	p. 42
§6.1 ZSM en rechtsbijstand.....	p. 42
§6.2 Ondergeschikte rol van de raadsman.....	p. 44
§6.3 De politie als knelpunt.....	p. 45
§6.4 Raadsman of vertrouwenspersoon.....	p. 46
§6.5 Praktische knelpunten.....	p. 46
§6.6 Tussenconclusie.....	p. 48
 Hoofdstuk 7: Conclusies en aanbevelingen.....	 p. 49
§7.1 Conclusies.....	p. 49
§7.2 Aanbevelingen.....	p. 50
 Bronnenlijst.....	 p. 53

Bijlagen

Bijlage I	Onderzoeksplan
Bijlage II	Arrest Shabelnik/Oekraïne
Bijlage III	Arrest Plonka/Polen
Bijlage IV	Arrest Sebalj/Kroatië
Bijlage V	Arrest Navone e.a./Monaco
Bijlage VI	Interview mr. W.B.M. Bos
Bijlage VII	Interview mr. J.M.A. Loevendie
Bijlage VIII	Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff
Bijlage IX	Interview mr. L. van den Oever
Bijlage X	Observatie ZSM-bureaudienst

Samenvatting

De Nederlandse strafrechtspleging inzake de consultatie- en verhoorbijstand heeft zich sinds het Salduz-arrest behoorlijk ontwikkeld. Tot 1 maart 2016 had een meerderjarige verdachte op grond van het Salduz-arrest slechts recht op consultatiebijstand, terwijl een minderjarige verdachte ook recht had op verhoorbijstand. In het arrest van de Hoge Raad d.d. 22 december 2015 is echter bepaald dat verhoorbijstand vanaf 1 maart 2016 ook van toepassing is op meerderjarige verdachten. Door aanwezig te zijn bij het verhoor kan een raadsman er op toezien dat er geen ongeoorloofde druk wordt uitgeoefend op de verdachte. De centrale vraag in deze scriptie luidt: In hoeverre kunnen onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen worden voorkomen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor? De consultatie- en verhoorbijstand vóór 1 maart 2016 is vastgelegd in art. 6 EVRM, het Wetboek van Strafvordering, de piketregeling en de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor. Daarnaast vloeit een aantal rechtsregels voort uit het Salduz-arrest en de daaropvolgende uitspraken van het EHRM. Uit de arresten blijkt onder meer dat een verdachte conform art. 6 EVRM recht heeft op consultatiebijstand en minderjarige verdachten ook op verhoorbijstand, dat hier alleen ondubbelzinnig afstand van kan worden gedaan en dat het recht op rechtsbijstand beperkt kan worden, zolang dit niet onnodig afbreuk doet aan de verdedigingsrechten van de verdachte. Ook blijkt impliciet uit de arresten dat een meerderjarige verdachte ook recht moet hebben op verhoorbijstand. Op 22 oktober 2013 is Richtlijn 2013/48/EU aangenomen, waarin is bepaald dat een verdachte in alle EU-lidstaten recht heeft op verhoorbijstand en dat een raadsman daadwerkelijk moet kunnen deelnemen aan het verhoor. Deze richtlijn dient op 27 november 2016 geïmplementeerd te zijn in de nationale wetgeving van alle EU-lidstaten. Door middel van twee wetsvoorstellen en een ontwerpbesluit wordt beoogd de richtlijn te implementeren in de nationale wetgeving. Tevens is de Beleidsbrief OM opgesteld, waarin wordt aangegeven hoe uitvoering moet worden gegeven aan het recht op verhoorbijstand. Het ontwerpbesluit en de beleidsbrief staan echter op gespannen voet met de richtlijn, aangezien de richtlijn uitgaat van een actieve rol voor de raadsman en deze rol in het ontwerpbesluit en de beleidsbrief ernstig wordt beperkt. De raadsman mag slechts aan het begin en eind van het verhoor vragen stellen of opmerkingen maken, waardoor geen sprake lijkt te zijn van daadwerkelijke deelname. Uit interviews met drie strafrechtadvocaten en een officier van justitie blijkt dat een raadsman in de praktijk meer vrijheden heeft. Een raadsman mag vaak verduidelijkingsvragen stellen of verzoeken om te overleggen met zijn cliënt. Ook kan hij invloed uitoefenen door in te grijpen wanneer bijvoorbeeld het pressieverbod niet in acht wordt genomen. Als gevolg van de veranderde wet- en regelgeving is wel een aantal knelpunten ontstaan. De belangrijkste knelpunten zijn de ondergeschikte rol van de raadsman tijdens het verhoor, de onwetendheid van verbalisanten, het geven van verkeerde inlichtingen door verbalisanten, de agendering en lage vergoedingen en de keuze van een minderjarige verdachte tussen een raadsman en een vertrouwenspersoon. Binnen de ZSM-werkwijze zijn de grootste knelpunten het feit dat er geen verhoorbijstand kan worden verleend via een videoverbinding, de verplichte aanwezigheid op de ZSM-locatie en het late stadium waarin een raadsman de beschikking krijgt over het dossier. Om de knelpunten op te lossen is aan te bevelen om het wetsvoorstel en ontwerpbesluit zo in te richten dat de raadsman toch actief kan deelnemen, enkel strafrechtsspecialisten in te zetten om rechtsbijstand te verlenen en voorlichtingen te organiseren voor verbalisanten. Wanneer de knelpunten worden opgelost, kan het onder druk afleggen van verklaringen voor een groot deel worden tegengegaan door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor. In de praktijk blijkt een raadsman namelijk behoorlijk veel mogelijkheden te hebben tijdens een verhoor en kan hij in ieder geval ingrijpen indien het pressieverbod wordt overtreden. Een kritische raadsman die actief deelneemt aan het verhoor kan hierdoor het onder druk afleggen van verklaringen voorkomen. Het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen zullen dus verminderen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor, maar kunnen nog niet volledig voorkomen worden, aangezien niet iedere raadsman op tijd ingrijpt en niet iedere verdachte gebruik maakt van de verhoorbijstand.

Lijst van afkortingen

Aanwijzing	Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor
Art.	Artikel
Beleidsbrief	Beleidsbrief OM
d.d.	De dato
E.a.	En andere(n)
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
HR	Hoge Raad der Nederlanden
Mr.	Meester in de rechten
MvT	Memorie van toelichting
NOvA	Nederlandse Orde van Advocaten
NVJSA	Nederlandse Vereniging van Jonge Strafrechtadvocaten
NVSA	Nederlandse Vereniging van Strafrechtadvocaten
OM	Openbaar Ministerie
Ontwerpbesluit	Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor
P.	Pagina
Richtlijn	Richtlijn 2013/48/EU
Sv	Wetboek van Strafvordering
ZSM	Zo Snel, Slim, Selectief, Simpel, Samen en Samenlevingsgericht Mogelijk

Hoofdstuk 1: Inleiding

In dit hoofdstuk worden allereerst de organisatie, de probleembeschrijving, het juridische kader, de centrale vraag en deelvragen en de doelstelling besproken. Vervolgens zal er worden ingegaan op de randvoorwaarden en de verantwoording van de methoden en bronnen. Het hoofdstuk sluit af met een leeswijzer, waarin de opbouw van deze scriptie wordt vermeld.

§1.1 Afstudeerorganisatie

Deze scriptie wordt geschreven in opdracht van Advocatenkantoor Bos. Advocatenkantoor Bos is een advocatenkantoor in Oud-Beijerland dat gespecialiseerd is in het rechtsgebied strafrecht. Mr. W.B.M. Bos is de eigenaar en tevens enige advocaat binnen Advocatenkantoor Bos. Het advocatenkantoor verleent rechtsbijstand aan een ieder die een juridisch probleem heeft binnen dit rechtsgebied. Daarnaast worden in sommige gevallen ook bestuursrechtelijke of civiele geschillen in behandeling genomen, mits er samenhang is met het strafrecht. Ook Pro Deo zaken zijn mogelijk bij Advocatenkantoor Bos.¹

§1.2 Probleembeschrijving

Gezien het feit dat in 2018 een nieuw Wetboek van Strafvordering in werking zal treden, vinden er momenteel veel veranderingen plaats binnen het strafrecht. Het nieuwe wetboek houdt ingrijpende veranderingen in voor alle organisaties in de strafrechtketen, inclusief advocatenkantoren. Eén van de vele onderdelen waarbinnen aanpassingen worden doorgevoerd, is het recht op toegang tot een raadsman voorafgaand en tijdens het politieverhoor, oftewel de consultatie- en verhoorbijstand.² Op grond van het Salduz-arrest³ had een verdachte al recht op bijstand van een raadsman voorafgaand aan een politieverhoor. Op dit moment zijn er echter ook twee wetsvoorstellen in omloop aangaande het recht van de verdachte om tevens tijdens het politieverhoor door een raadsman te worden bijgestaan.⁴ De aanwezigheid van de raadsman tijdens het politieverhoor is overigens geen nieuw fenomeen. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM) heeft naar aanleiding van het Salduz-arrest regelmatig uitspraken gedaan die impact hebben gehad op de consultatie- en verhoorbijstand. Dit heeft in 2013 geleid tot de Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad betreffende het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel, waarin werd bepaald dat een verdachte in alle lidstaten het recht heeft op bijstand door een raadsman vanaf de aanhouding, gedurende de gehele procedure.⁵ In Nederland is het recht op consultatie- en verhoorbijstand echter nog niet wettelijk vastgelegd. Wel heeft de Hoge Raad op 22 december 2015 in een arrest bepaald dat verdachten vanaf 1 maart 2016 recht hebben op verhoorbijstand.

Gekeken naar de vele uitspraken en de Richtlijn 2013/48/EU kan er geconcludeerd worden dat de Nederlandse wet- en regelgeving aangescherpt dient te worden op het gebied van consultatie- en verhoorbijstand. Als gevolg hiervan wordt met de twee wetsvoorstellen beoogd om Richtlijn 2013/48/EU te implementeren in de Nederlandse wet- en regelgeving, zodat de verdachten in Nederland ook recht op verhoorbijstand krijgen. Volgens vaste rechtspraak van het EHRM bevindt een verdachte zich namelijk in een kwetsbare positie gedurende de politieverhooren. Er ontstaat hierdoor een reëel gevaar voor onder druk afgelegde verklaringen met als gevolg hiervan rechterlijke

¹ 'Rechtsgebieden', *Advocatenkantoor Bos* 20 april 2016, www.advocatenkantoorbos.nl/rechtsgebieden.

² Contourennota Modernisering Wetboek van Strafvordering, *Stcrt.* 2015, 40588.

³ EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402. (*Salduz/Turkije*).

⁴ 'Recht op bijstand van raadsman tijdens politieverhoor', *Rijksoverheid* 13 februari 2014, www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/02/13/recht-op-bijstand-van-raadsman-tijdens-politieverhoor.

⁵ Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (*PbEU* 2013, L 294/1)

dwalingen. Enkele bekende zaken waarin dit in Nederland is voorgekomen, zijn de Schiedammer Parkmoord, de Puttense moordzaak en de zaak van Lucia de B.. In deze zaken hebben de verdachten onder druk van verhoormethoden een bekentenis afgelegd en vervolgens hebben ze voor lange tijd onterecht vastgezeten. Door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor moet de positie van de verdachte versterkt worden en daalt de kans op onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen.⁶

Het is echter lastig te voorspellen of de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor daadwerkelijk leidt tot minder onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen. De raadsman wordt namelijk behoorlijk beperkt in zijn rol als raadsman bij het verhoor. Zo mag hij alleen voorafgaand en na afloop van het verhoor vragen stellen en mag de raadsman zich tijdens het verhoor nergens mee bemoeien. Het is dus maar de vraag of de aanwezigheid van de raadsman op deze wijze ook echt de rechtspositie van de verdachte versterkt. Daarom is het van belang om te onderzoeken in hoeverre de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen kan voorkomen.

Dit afstudeeronderzoek zal gericht zijn op de rol van de raadsman bij het politieverhoor. Er wordt onderzocht of hij door zijn aanwezigheid daadwerkelijk invloed kan uitoefenen op het voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen in het verlengde hiervan. De resultaten van het onderzoek worden uitgewerkt in een onderzoeksrapport, waarin concrete juridische en praktische aanbevelingen worden gedaan aan het advocatenkantoor.

§1.3 Juridisch kader

Om dit onderzoek correct en volledig uit te kunnen voeren, moet er rekening worden gehouden met het juridische kader. De huidige wet- en regelgeving omtrent de bijstand van de raadsman bij het politieverhoor blijkt onder meer uit het Wetboek van Strafvordering (boek 1 titel II, III en IV en boek 4 titel II), het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (art. 6 EVRM) en de Salduz-rechtspraak. Het toonaangevende Salduz-arrest heeft geleid tot een groot aantal uitspraken van het EHRM inzake de consultatie- en verhoorbijstand. Sinds 2013 is ook de Europese Richtlijn 2013/48/EU relevant voor de wet- en regelgeving omtrent het recht op toegang tot een raadsman in strafprocedures. Voor de herziening van de wet- en regelgeving met betrekking tot dit onderwerp zijn met name het wetsvoorstel 'Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman',⁷ het wetsvoorstel 'Aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen'⁸ en het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015⁹ van belang. Bovenstaande bronnen zijn slechts een aantal voorbeelden van de vele bronnen die relevant zijn voor deze scriptie. Voor het volledige overzicht van de gebruikte bronnen per deelvraag wordt verwezen naar bijlage I.¹⁰

§1.4 Centrale vraag

De centrale vraag in dit onderzoek luidt als volgt: In hoeverre kunnen onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen worden voorkomen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor?

Door onderstaande deelvragen te beantwoorden, zal er een antwoord worden verkregen op de centrale vraag.

⁶ 'Hoe zit het nu precies met de aanwezigheid van een advocaat bij het politieverhoor?', *Judex* 27 december 2012, www.judex.nl/rechtsgebied/strafrecht/columns/356/hoe-zit-het-nu-precies-met-de-aanwezigheid-van-een-advocaat-bij-het-politieverhoor_.html.

⁷ Wetsvoorstel implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 2.

⁸ Wetsvoorstel aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 2.

⁹ HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608.

¹⁰ Bijlage I: Onderzoeksplan.

Deelvragen

1. Welke Europese en nationale wet- en regelgeving zijn van belang voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman?
2. Welke lijn is er te herkennen in de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens wat betreft de toegang tot de raadsman bij een politieverhoor?
3. Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?
4. Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de veranderde wet- en regelgeving omtrent de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?

§1.5 Doelstelling

Op 30 mei 2016 wordt aan Advocatenkantoor Bos een onderzoeksrapport overhandigd, waarin zowel juridische als praktische aanbevelingen worden gedaan met betrekking tot de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor, zodat onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen zoveel mogelijk voorkomen kunnen worden.

§1.6 Randvoorwaarden

Voor de uitvoering van het onderzoek is er een aantal randvoorwaarden opgesteld. Aangezien er, wat betreft de herziening van het Wetboek van Strafvordering, sprake is van een zeer omvangrijk project, is het niet mogelijk om het onderzoek te betrekken op alle onderdelen van de wetgevingsoperatie. Daarom is er voor gekozen om het onderzoek af te bakenen en te richten op één onderdeel binnen deze wetgevingsoperatie dat relevant is voor de advocatuur. Het afstudeeronderzoek vindt plaats binnen een advocatenkantoor, dus is het het meest logisch om een onderwerp te kiezen dat ook van belang is voor de opdrachtgever. Daarom is er voor gekozen het onderzoek te richten op het voorkomen van rechterlijke dwalingen als gevolg van onder druk afgelegde verklaringen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor. In aanmerking genomen dat het afstudeeronderzoek moet worden verricht binnen een tijdsbestek van maximaal twintig weken, worden de overige onderdelen van de wetgevingsoperatie buiten beschouwing gelaten.

§1.7 Methoden van onderzoek

Voor de uitvoering van een praktijkgericht juridisch onderzoek kunnen verschillende onderzoeksstrategieën worden toegepast. Er kan worden gekozen voor een onderzoek van het recht of voor een onderzoek van de praktijk. Bij een onderzoek van het recht wordt er een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek uitgevoerd, waarin rechtsbronnen, literatuur en documenten geanalyseerd kunnen worden. Wat betreft het onderzoek van de praktijk kan er onderscheid worden gemaakt in een kwantitatief en een kwalitatief onderzoek. Binnen het kwalitatieve onderzoek is er een keuze uit een casestudy, survey of een veldonderzoek. Voor de verantwoording van de onderzoeksstrategieën, de bronnen en de methoden is gebruik gemaakt van het boek 'Praktijkgericht juridisch onderzoek'.¹¹

In deze scriptie wordt zowel onderzoek naar het recht als onderzoek naar de praktijk verricht. Voor de beantwoording van deelvraag één en deelvraag twee wordt een onderzoek naar het recht gedaan. Er wordt bij deelvraag één gebruik gemaakt van een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek om het juridische kader ten aanzien van het recht op rechtsbijstand bij politieverhoren te schetsen. Hiervoor is het noodzakelijk om rechtsbronnen (wetten en verdragen) en literatuur te raadplegen. Vervolgens wordt er gebruik gemaakt van de methode inhoudsanalyse. Om duidelijk in kaart te brengen hoe het recht op rechtsbijstand bij politieverhoren is geregeld in Nederland, dienen bestaande bronnen zoals wettelijke bepalingen, wetsvoorstellen, verdragen en overige documenten grondig geanalyseerd te worden.

¹¹ Van Schaaijk 2011.

Ook bij deelvraag twee is er sprake van een rechtsbronnenonderzoek. Deze deelvraag is echter gericht op de jurisprudentie van het EHRM omtrent de toegang tot een raadsman bij politieverhoren. In feite wordt er dus een jurisprudentieonderzoek verricht om na te gaan of er een duidelijke lijn te herkennen is in de arresten die door het EHRM zijn gewezen. Ook hier wordt de methode inhoudsanalyse toegepast, aangezien de rechtsregels die voortvloeien uit de arresten grondig geanalyseerd dienen te worden om antwoord te kunnen geven op de deelvraag. Na de behandeling van het juridisch kader in de eerste twee deelvragen, wordt voor deelvraag drie en vier een onderzoek van de praktijk verricht.

Door middel van het afnemen van interviews met drie strafrechtadvocaten wordt in de derde deelvraag onderzocht op welke wijze een raadsman invloed kan uitoefenen tijdens een politieverhoor. Ook wordt er een interview afgenomen met een officier van justitie, zodat de visie van het Openbaar Ministerie op de verhoorbijstand ook kan worden meegenomen in het onderzoek. Er worden half gestructureerde interviews afgenomen, zodat er naast de opgestelde vragen ook ruimte is voor inbreng van de advocaten en de officier van justitie zelf. De informatie die wordt verkregen door de interviews moet vervolgens geanalyseerd worden om onderscheid te kunnen maken tussen relevante en irrelevante informatie. Bij deelvraag drie worden er dus meerdere methoden toegepast, namelijk het houden van een interview en een inhoudsanalyse.

In deelvraag vier wordt het onderzoek van de praktijk gecombineerd met een onderzoek van het recht. Om te achterhalen wat de grootste knelpunten zijn die optreden door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor wordt er gebruik gemaakt van zowel een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek als van een veldonderzoek. Er zal geobserveerd worden bij een ZSM-dienst om te beschrijven hoe dit in zijn werk gaat en om na te gaan welke knelpunten voor de consultatie- en verhoorbijstand dit met zich meebrengt. Ook is er een piketdienst met daarin meerdere consultatiegesprekken bijgewoond. De relevante informatie uit de interviews en observaties zal worden gebruikt voor de beantwoording van deelvraag vier. Daarnaast worden rechtsbronnen en documenten geraadpleegd en bestudeerd om na te gaan wat de belangrijkste knelpunten zijn. Bij deelvraag vier worden dus de methoden inhoudsanalyse, observatie en interview toegepast. Voor een uitgebreide beschrijving van de onderzoeksstrategieën en methoden per deelvraag wordt verwezen naar bijlage 1.¹²

§1.8 Verantwoording

In deelvraag één wordt het juridisch kader ten aanzien van het recht op rechtsbijstand bij politieverhoren in kaart gebracht. Aangezien de wet- en regelgeving de laatste tijd veel is aangepast ten opzichte van de oude situatie waarin een verdachte alleen recht had op rechtsbijstand voorafgaand aan het politieverhoor, is besloten deze deelvraag op te splitsen en uit te werken in twee hoofdstukken. In hoofdstuk twee wordt ingegaan op de oude situatie, zoals hierboven beschreven. In hoofdstuk drie wordt de nieuwe situatie besproken, waarin een verdachte ook recht heeft op rechtsbijstand tijdens het politieverhoor. Voor het beantwoorden van deze deelvraag wordt gebruik gemaakt van bestaand materiaal, zoals de wet, literatuur en documenten van de overheid. Er wordt op gelet dat de gebruikte bronnen afkomstig zijn van betrouwbare organisaties en zijn geschreven door professionals. Daarnaast wordt steeds de meest recente versie van boeken en documenten gebruikt. In hoofdstuk vier wordt een aantal arresten van het EHRM behandeld om na te gaan of er een lijn te herkennen is wat betreft de toegang tot de raadsman bij een politieverhoor. Allereerst wordt het Salduz-arrest besproken, omdat dit het meest invloedrijke arrest is inzake de consultatie- en verhoorbijstand. Naar aanleiding van dit arrest heeft het EHRM meerdere arresten gewezen die nadere invulling geven aan het Salduz-arrest. Het gaat om de arresten Panovits/Cyprus, Shabelnik/Oekraïne, Plonka/Polen, Pishchalnikov/Rusland, Dayanan/Turkije, Brusco/Frankrijk, Sebalj/Kroatië en Navone e.a./Monaco.

¹² Bijlage I: Onderzoeksplan.

Hoewel sommige arresten al lange tijd geleden zijn geweest, zijn ze nog steeds van belang omdat ze veel impact hebben gehad op de consultatie- en verhoorbijstand. Hoofdstuk vijf heeft betrekking op de wijze waarop een raadsman daadwerkelijk invloed kan uitoefenen tijdens een politieverhoor. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, worden er drie strafrechtadvocaten geïnterviewd. Zij zijn de juiste personen voor het beantwoorden van deze vraag, omdat ze vaak in de praktijk aanwezig zijn bij politieverhoren en hier betrouwbare uitspraken over kunnen doen. Er is gekozen voor het interviewen van drie advocaten, omdat de betrouwbaarheid niet voldoende kan worden gewaarborgd bij een lager aantal interviews. Daarnaast is er een interview afgenomen met een officier van justitie. Het is belangrijk dat er vanuit meerdere oogpunten naar het onderwerp wordt gekeken, zodat de uitkomsten kunnen worden vergeleken. In hoofdstuk zes worden de belangrijkste knelpunten die ontstaan door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor in beeld gebracht. Er wordt gebruik gemaakt van zowel een onderzoek van het recht als een onderzoek van de praktijk, omdat hierdoor informatie uit verschillende bronnen kan worden verkregen. Om de belangrijkste knelpunten te kunnen achterhalen, is er voor gekozen om te observeren bij een ZSM-dienst. Ook is er in het kader van deze scriptie meegelopen tijdens een piketdienst en meerdere consultatiegesprekken, om waar te nemen hoe dit er in de praktijk aan toe gaat. De informatie uit de voorgaande hoofdstukken zal worden gebruikt om deze deelvraag te beantwoorden, maar er wordt ook gebruik gemaakt van nieuwe documenten, rapporten, de observaties en het oordeel van de geïnterviewde strafrechtadvocaten.

§1.9 Leeswijzer

Deze scriptie bestaat uit zeven hoofdstukken, waarin de inleiding, de vier deelvragen en de conclusies en aanbevelingen worden behandeld. Hoofdstuk één vormt de inleiding van dit onderzoeksverslag. Hierin worden onder meer de probleembeschrijving, hoofd- en deelvragen, de methoden van onderzoek en de verantwoording toegelicht. In hoofdstuk twee en drie wordt de eerste deelvraag behandeld. Deze deelvraag heeft betrekking op de Europese en nationale wet- en regelgeving die van belang is voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman. Dit juridische kader kan echter worden opgesplitst in een oude en een nieuwe situatie en wordt daarom in twee verschillende hoofdstukken besproken. Hoofdstuk twee gaat in op de situatie waarin een verdachte slechts recht had op rechtsbijstand voorafgaand aan het politieverhoor. In hoofdstuk drie wordt het juridische kader dat van belang is voor rechtsbijstand tijdens het politieverhoor in kaart gebracht. In hoofdstuk vier wordt het juridische kader aangevuld door middel van belangrijke jurisprudentie van het EHRM. Er wordt gekeken of er een lijn te ontdekken valt in deze arresten wat betreft de toegang tot de raadsman bij een politieverhoor en in het bijzonder het onder druk afleggen van verklaringen en rechterlijke dwalingen. Op welke wijze een raadsman daadwerkelijk invloed uit kan oefenen tijdens een politieverhoor wordt in hoofdstuk vijf uiteengezet. Vervolgens gaat hoofdstuk zes in op de grootste knelpunten die ontstaan omtrent de consultatie- en verhoorbijstand. Ten slotte worden in het zevende hoofdstuk conclusies en aanbevelingen gedaan en zal er antwoord worden gegeven op de hoofdvraag.

In deze scriptie wordt zowel de term raadsman als advocaat gebruikt. Deze termen staan synoniem aan elkaar. Daarnaast is het belangrijk om te noemen dat in deze scriptie met 'raadsman' tevens 'raadsvrouw' en met 'hij' tevens 'zij' wordt bedoeld.

Hoofdstuk 2: Rechtsbijstand vóór 1 maart 2016

In dit hoofdstuk wordt besproken hoe het juridische kader is ingericht wat betreft de wet- en regelgeving voor het recht van een verdachte op bijstand van een raadsman. De deelvraag die in dit hoofdstuk zal worden behandeld luidt als volgt: 'Welke Europese en nationale wet- en regelgeving zijn van belang voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman?'. Aangezien de regels met betrekking tot de aanwezigheid van een raadsman bij een politieverhoor de laatste tijd behoorlijk zijn veranderd, is er voor gekozen om de oude en de nieuwe situatie apart te behandelen. Dit hoofdstuk zal daarom specifiek gericht zijn op de situatie vóór 1 maart 2016, waarin een meerderjarige verdachte alleen voorafgaand aan het politieverhoor recht had op rechtsbijstand van een raadsman. Ten eerste zal worden uitgelegd wanneer een verdachte voorafgaand aan het politieverhoor recht heeft op toegang tot een raadsman. Vervolgens worden de relevante Europese- en nationale wetsartikelen, de piketregeling¹³ en de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor¹⁴ besproken.

§2.1 Het juridische kader

Het Nederlandse strafproces bestaat uit het opsporingsonderzoek en het onderzoek ter terechtzitting. Indien een verdachte wordt aangehouden en naar het politiebureau wordt gebracht, kan hij worden opgehouden voor onderzoek. Aanhouding wordt gezien als een vorm van vrijheidsberoving met het doel om een verdachte voor te geleiden aan een (hulp)officier van justitie voor verhoor. Wanneer de verdachte niet in verzekering wordt gesteld op grond van art. 57 van het Wetboek van Strafvordering (hierna: Sv) of wordt voorgeleid voor de rechter-commissaris op grond van art. 60 Sv is het vrijheidsbenemende dwangmiddel 'ophouding voor onderzoek' mogelijk. Uit art. 61 lid 1 Sv blijkt dat het ophouden voor onderzoek alleen kan worden bevolen in het belang van het onderzoek. Verder is in dit artikel vastgelegd dat een verdachte maximaal voor een termijn van zes uur mag worden opgehouden voor onderzoek, waarbij de tijd tussen 00:00 uur en 09:00 uur niet wordt meegeteld. Tijdens de ophouding voor onderzoek vindt het eerste politieverhoor plaats.

In het kader van de waarheidsvinding heeft de politie de bevoegdheid om een verdachte te verhoren. Op deze wijze kunnen opsporingsambtenaren achterhalen of en hoe iemand een strafbaar feit heeft gepleegd. Tijdens zo'n politieverhoor bevindt een verdachte zich in een kwetsbare positie. Het is in het verleden namelijk herhaaldelijk voorgekomen dat er onjuiste verklaringen werden afgelegd als gevolg van 'incorrecte' verhoormethoden. Om dit te voorkomen, is het van groot belang om een verdachte tijdens een politieverhoor te laten bijstaan door een raadsman.¹⁵ De raadsman kan tijdens het verhoor een beschermende rol spelen door zijn cliënt te wijzen op zijn rechten en plichten en daarnaast een controlerende functie hebben ten aanzien van een eerlijke bewijsvoering en verhoormethoden die kunnen leiden tot onder druk afgelegde verklaringen. Momenteel heeft een aangehouden meerderjarige verdachte wel het recht om vóór het politieverhoor zijn raadsman te raadplegen, maar tijdens het verhoor is dit niet toegestaan. Voorafgaand aan het verhoor heeft een verdachte het zogenaamde consultatierecht, wat inhoudt dat hij zijn raadsman mag spreken voor maximaal dertig minuten. Gedurende dit gesprek wijst de raadsman hem op zijn rechten en mogelijkheden tijdens het verhoor dat na het gesprek zal plaatsvinden. De opsporingsambtenaren zijn verplicht om de verdachte te wijzen op zijn consultatierecht voordat hij wordt verhoord. Minderjarige verdachten hebben naast rechtsbijstand voorafgaand aan het politieverhoor ook recht op bijstand van een raadsman of de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon tijdens het politieverhoor. Dit wordt verhoorbijstand genoemd.

¹³ 'Strafpiketregeling', *Nederlandse Orde van Advocaten* 3 april 2016, www.advocatenorde.nl/3290/advocaten/strafpiketregeling.html.

¹⁴ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcr.* 2010, 4003.

¹⁵ 'Hoe zit het nu precies met de aanwezigheid van een advocaat bij het politieverhoor?', *Judex* 27 december 2012, www.judex.nl/rechtsgebied/strafrecht/columns/356/hoe-zit-het-nu-precies-met-de-aanwezigheid-van-een-advocaat-bij-het-politieverhoor_.html.

Ook bij minderjarige verdachten zijn de opsporingsambtenaren verplicht om de verdachte uitdrukkelijk op dit recht te wijzen.¹⁶

§2.2 Relevante wetsartikelen

Binnen het juridische kader ten aanzien van de consultatiebijstand is een aantal wetsartikelen van belang. In deze paragraaf wordt daarom de belangrijkste Europese en nationale wet- en regelgeving omtrent de toegang tot de raadsman behandeld. Een persoon dient echter wel als verdachte zoals bedoeld in art. 27 Sv aangemerkt te kunnen worden, voordat de rechten die voortvloeien uit onderstaande bepalingen op hem van toepassing zijn en hij aan een verhoor kan worden onderworpen. Volgens art. 27 Sv wordt voordat de vervolging is aangevangen als verdachte beschouwd 'degene te wiens aanzien uit feiten of omstandigheden een redelijk vermoeden van schuld aan enig strafbaar feit voortvloeit'. Na aanvang van de vervolging wordt degene tegen wie de vervolging is gericht aangemerkt als verdachte.¹⁷

Europese wet- en regelgeving

Wat betreft de Europese wet- en regelgeving speelt art. 6 EVRM een belangrijke rol voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman. In dit artikel is namelijk het recht op een eerlijk proces vastgelegd. Dit blijkt in het bijzonder uit het eerste lid, waarin wordt vermeld dat een ieder recht heeft op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat bij de wet is ingesteld. In art. 6 lid 3 EVRM worden de rechten van een verdachte weergegeven. Een verdachte heeft het recht om:

- zich op de hoogte te laten stellen van de aard en reden van hetgeen waarvan hij wordt beschuldigd;
- te beschikken over tijd en faciliteiten die nodig zijn voor de voorbereiding van de verdediging;
- zichzelf te verdedigen of zich bij te laten staan door een raadsman naar eigen keuze, of indien hij niet over voldoende middelen beschikt kosteloos een raadsman toe te laten voegen;
- getuigen te (doen) ondervragen en het oproepen van getuigen;
- zich kosteloos te laten bijstaan door een tolk, wanneer hij de taal die op de terechtzitting wordt gehanteerd niet goed spreekt of verstaat.

In het welbekende Salduz-arrest is tevens bepaald dat uit art. 6 EVRM volgt dat een verdachte recht heeft op bijstand door een raadsman vanaf het moment waarop er sprake is van 'police interrogation' (ondervraging/verhoor).¹⁸ Wanneer er sprake is van een verdachte conform art. 27 Sv, heeft deze persoon recht op een eerlijk proces en dus ook recht op rechtsbijstand.

Nationale wet- en regelgeving

Zoals hierboven al werd vermeld, is art. 27 Sv erg belangrijk voor de wet- en regelgeving met betrekking tot rechtsbijstand door een raadsman. Wanneer er geen sprake is van een verdachte conform art. 27 Sv, zijn de rechten die gelden voor een verdachte ook niet van toepassing. Art. 27c lid 2 Sv stelt dat aan een niet aangehouden verdachte voorafgaand aan zijn eerste verhoor mededeling moet worden gedaan van zijn recht op rechtsbijstand. Art. 27c lid 3 sub b Sv vermeldt dat een aangehouden verdachte onverwijld na de aanhouding, maar in ieder geval vóórdat het eerste verhoor plaatsvindt, schriftelijk op de hoogte moet zijn gesteld van zijn recht op rechtsbijstand.

¹⁶ 'Recht van verdachten op verhoorbijstand; ook voor meerderjarigen', *Raad voor Rechtsbijstand* 12 februari 2016, www.rvr.org/nieuws/2016/februari/recht-van-verdachten-op-verhoorbijstand-ook-voor-meerderjarigen.html.

¹⁷ Bakker 2009, p.16.

¹⁸ EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402.

Uit art. 6 EVRM bleek al dat een verdachte het recht heeft om zichzelf te verdedigen, maar op grond van art. 28 lid 1 Sv is een verdachte ook bevoegd zich door één of meerdere gekozen of toegevoegde raadslieden te doen bijstaan. Verder moet aan de verdachte zoveel mogelijk de gelegenheid worden verschaft om zich met zijn raadsman in verbinding te stellen. Dit is opgenomen in art. 28 lid 2 Sv.

In eerste instantie heeft een verdachte recht op een raadsman naar keuze. Bij een gekozen raadsman dient de verdachte de kosten van de rechtsbijstand zelf te betalen. In sommige gevallen is dit echter niet mogelijk, omdat er sprake is van onvoldoende middelen of een andere reden waardoor er nog geen raadsman is gekozen. In zo'n geval kan op grond van art. 41 lid 1 Sv door de overheid een raadsman worden toegevoegd aan een verdachte die geen raadsman heeft.¹⁹ Deze mogelijkheid tot toevoeging komt voort uit de Wet op de rechtsbijstand. Voor degenen die van hun vrijheid zijn beroofd is deze rechtsbijstand kosteloos. De overige personen die rechtsbijstand aanvragen op basis van toevoeging dienen een inkomensafhankelijke eigen bijdrage te betalen.²⁰

Op minderjarige verdachten is art. 489 Sv van toepassing. Uit dit artikel blijkt dat aan een minderjarige verdachte die geen raadsman heeft, ambtshalve een raadsman wordt toegevoegd als wordt voldaan aan één van de voorwaarden uit art. 489 lid 1 Sv. Er kan een raadsman worden toegevoegd als de officier van justitie in een strafbeschikking een taakstraf van meer dan twintig uur wil opleggen, als de officier van justitie een strafbeschikking wil uitvaardigen met een bedrag van minstens €115,00 of als tegen de verdachte een vervolging is aangevangen vanwege een feit waarvan de rechtbank, niet zijnde de kantonrechter, in eerste aanleg kennis neemt.

Naast het consultatierecht heeft een verdachte ook het recht op informatie, het recht om te zwijgen²¹ en het recht op vertolking en vertaling.²² Voor aanvang van het politieverhoor dienen deze rechten zowel mondeling als schriftelijk te worden medegedeeld aan de verdachte. De verdachte moet voor elk verhoor gewezen worden op de zogenaamde cautie, wat inhoudt dat hij niet tot antwoorden verplicht is. Indien het geven van de cautie wordt verzuimd, kan dit als gevolg hebben dat een door een verdachte afgelegde verklaring niet gebruikt mag worden voor het bewijs.²³ Hiervoor moet er wel beoordeeld worden of de verdachte in zijn belangen wordt geschaad door het verzuim van de cautie. Ten slotte is het pressieverbod, dat blijkt uit art. 29 lid 1 Sv, van belang voor de verdachte. Hierin wordt bepaald dat de verhorende rechter of ambtenaar zich in alle gevallen waarin iemand als verdachte wordt gehoord, moet onthouden van alles wat de strekking heeft een verklaring te krijgen waarvan niet kan worden gezegd dat zij in vrijheid is afgelegd. In het kort komt dit er op neer dat de rechters en ambtenaren zich respectvol dienen te gedragen ten opzichte van de verdachte en dat de verdachte niet onder druk mag worden gezet om te verklaren wat de autoriteiten willen horen.

Opvallend is echter dat de bepalingen inzake de consultatie- en verhoorbijstand erg ruim zijn opgebouwd en dat het recht op rechtsbijstand bij politieverhoren niet concreet is ingevuld. Voor een nadere invulling van de relevante wetsartikelen is het noodzakelijk om de actuele veranderingen en jurisprudentie hierover te raadplegen. In hoofdstuk drie en vier wordt er ingegaan op de nieuwe wet- en regelgeving waarin is bepaald dat een raadsman aanwezig mag zijn bij het politieverhoor en worden de meest toonaangevende arresten van het EHRM inzake het recht op rechtsbijstand besproken.

§2.3 De piketregeling

Op grond van de Wet op de rechtsbijstand is het voor een verdachte mogelijk om een raadsman toegewezen te krijgen door kosteloze toevoeging. Art. 40 Sv stelt dat er een zogenaamde piketregeling wordt georganiseerd om voor verdachten die worden vastgehouden op het politiebureau en in verzekering gestelde verdachten snel een

¹⁹ Mevis 2013, p. 370.

²⁰ 'Wat is gesubsidieerde rechtsbijstand?', *Raad voor Rechtsbijstand* 3 april 2016, www.rechtsbijstand.nl/over-mediation-en-rechtsbijstand/wat-is-gesubsidieerde-rechtsbijstand/wat-is-een-toevoeging.

²¹ Artikel 29 lid 2 Wetboek van Strafvordering.

²² Artikel 27 lid 3 Wetboek van Strafvordering.

²³ Artikel 359a Wetboek van Strafvordering.

raadsman te regelen. Als raadsman is het mogelijk om je in te schrijven bij de Raad voor Rechtsbijstand om deel te nemen aan deze piketregeling. Door het bestuur van de Raad voor Rechtsbijstand wordt een rooster opgesteld, zodat de ingeschreven raadslieden beurtelings piketdiensten draaien waarin ze rechtsbijstand verlenen aan verdachten die zijn opgehouden voor verhoor en in verzekering gestelde verdachten.²⁴ De piketcentrales zijn dagelijks van 07:00 uur tot 20:00 uur actief. Ook de diensten van de piketraadslieden duren van 07:00 uur tot 20:00 uur. In sommige regio's zijn deze diensten echter wel opgesplitst in een ochtend- en een middagdienst. Buiten deze 'werktijden' worden er geen meldingen gedaan aan raadslieden om rechtsbijstand te verlenen, tenzij er sprake is van een noodgeval zoals een levensdelict, gijzeling of ontvoering. Wanneer geen sprake is van een noodgeval, worden de binnengekomen meldingen bij de piketcentrale om 07:00 uur doorgegeven aan een raadsman. Een piketraadsman wordt van de melding op de hoogte gebracht via sms of telefoon. In enkele ressorten treedt de piketcentrale zelfs helemaal niet op en licht de politie gelijk de piketraadsman in. Nadat de piketraadsman een melding heeft gekregen, dient hij binnen 45 minuten in te loggen op de website van de piketcentrale voor de gegevens van de melding. Als de piketraadsman na vijfenveertig minuten nog niet gereageerd heeft op de melding, wordt de volgende raadsman op het rooster opgeroepen. Er wordt maximaal twee uur gewacht totdat een raadsman verschijnt, voordat het verhoor wordt aangevangen. Het is dus van belang dat de raadsman zo spoedig mogelijk naar het desbetreffende politiebureau komt om met de verdachte te spreken en hem consultatiebijstand te verlenen. In het kader van deze scriptie is er op 21 maart 2016 meegelopen bij een piketdienst om de praktijk waar te kunnen nemen. Bij sommige verdachten is er sprake van een voorkeursraadsman. De verdachte vraagt in zo'n geval om een raadsman die wel deelneemt aan de piketregeling, maar die dag geen dienst heeft. De piketcentrale zal in eerste instantie contact opnemen met deze voorkeursraadsman, maar indien hij niet bereikbaar of beschikbaar is, wordt de piketraadsman die op dat moment dienst heeft alsnog ingelicht. Aangezien de voorkeursraadsman op dat moment geen dienst heeft, zal hij er niet op bedacht zijn dat hij een melding kan krijgen en is de kans groot dat hij te laat reageert op de melding.²⁵

§2.4 Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor

Sinds april 2010 geldt de 'Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor'.²⁶ In deze aanwijzing worden regels gegeven voor de verwezenlijking van het recht van een aangehouden verdachte om voorafgaand aan het politieverhoor een raadsman te raadplegen. Zowel minderjarige als meerderjarige verdachten hebben recht op deze consultatiebijstand. Met minderjarige verdachten worden personen van twaalf tot achttien jaar bedoeld. Verdachten die ten tijde van het strafbaar feit waarvan ze verdacht worden jonger waren dan twaalf jaar kunnen niet vervolgd worden. Kort gezegd houdt de consultatiebijstand in dat een verdachte voorafgaand aan het eerste inhoudelijke politieverhoor een gesprek heeft met zijn raadsman. Daarnaast worden in de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor regels gegeven over de invulling van het recht op bijstand door een raadsman tijdens het politieverhoor. Deze verhoorbijstand is echter alleen van toepassing op minderjarige verdachten, aangezien de Hoge Raad heeft bepaald dat aangehouden minderjarige verdachten ook recht hebben op rechtsbijstand door een raadsman of een vertrouwenspersoon tijdens het verhoor. Voor aangehouden meerderjarige verdachten vloeit dit recht niet voort uit de jurisprudentie, dus hebben zij slechts recht op consultatiebijstand.²⁷ De aanwijzing bevat dan ook geen regeling voor bijstand van een raadsman tijdens het verhoor van meerderjarige verdachten.²⁸

²⁴ Bakker 2009, p. 18.

²⁵ 'Strafpiketregeling', *Nederlandse Orde van Advocaten* 3 april 2016, www.advocatenorde.nl/3290/advocaten/strafpiketregeling.html.

²⁶ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003.

²⁷ Mevis 2013, p. 376-377.

²⁸ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003, p. 1.

Categorisering

Normaliter vindt er in het kader van de consultatiebijstand een persoonlijk gesprek plaats tussen de verdachte en zijn raadsman op het politiebureau. In bepaalde 'minder ernstigere' zaken mag echter slechts een telefonisch gesprek tussen de verdachte en zijn raadsman plaatsvinden. Dit is afhankelijk van het soort delict en de categorie waar dit delict onder valt. Wat betreft het soort delicten waarvan iemand verdacht wordt, kan er een indeling worden gemaakt in A-, B- en C-zaken. Naarmate het feit waarop de verdenking betrekking heeft ernstiger is of de persoon van de verdachte kwetsbaarder, dienen immers zwaardere eisen te worden gesteld aan de wijze waarop invulling wordt gegeven aan het recht op consultatiebijstand.²⁹ De A-zaken zijn in beginsel de meest ernstige zaken en misdrijven die maatschappelijk gevoelig zijn, oftewel delicten waarop een gevangenisstraf van minstens twaalf jaar staat en delicten die een grote impact hebben op de maatschappij. Ook zaken waarin een kwetsbare verdachte extra rechtsbescherming moet worden geboden en zaken zoals ernstige zedenmisdrijven, vallen onder A-zaken. De gesprekken met de raadsman in categorie A vinden normaal gesproken plaats op het politiebureau. Een verdachte in categorie A kan in principe geen afstand doen van zijn recht op rechtsbijstand. Er kan dan ook direct melding worden gedaan aan de piketcentrale of de gekozen raadsman wanneer een verdachte is aangehouden voor een delict dat valt onder categorie A. Indien er twee uur nadat de melding is gedaan nog geen raadsman is verschenen, beslist de officier van justitie of er met het politieverhoor mag worden begonnen. Onder B-zaken vallen de misdrijven waarvoor voorlopige hechtenis is toegestaan, maar die niet onder categorie A vallen. Net als bij A-zaken heeft de verdachte meestal persoonlijk contact met zijn raadsman op het politiebureau. In categorie B is het voor de verdachte mogelijk om op voorhand al afstand te doen van zijn consultatierecht. Wanneer de verdachte er voor kiest om wel gebruik te maken van zijn consultatierecht, maar de raadsman twee uur na de melding nog niet is verschenen, dan beslist de hulpofficier van justitie of het verhoor mag worden aangevangen. Categorie C omvat de misdrijven waarvoor voorlopige hechtenis niet is toegestaan en de overtredingen. De verdachten die in categorie C vallen, hebben geen recht op kosteloze consultatiebijstand. Het is wel mogelijk om een raadsman te consulteren, maar hiervoor wordt geen vergoeding gegeven door de Raad voor Rechtsbijstand.³⁰ Net als in categorie B kan een verdachte in categorie C op voorhand afstand doen van zijn recht op consultatiebijstand. Verdachten die onder categorie C vallen en er voor kiezen om een raadsman te consulteren, hebben in de regel slechts telefonisch contact met een raadsman voorafgaand aan het politieverhoor. De verdachte krijgt twee keer de mogelijkheid om telefonisch in contact te komen met een raadsman. Wanneer het niet lukt om zijn raadsman binnen twee pogingen te spreken, worden hem geen andere mogelijkheden aangeboden om alsnog in contact te komen.³¹

Consultatiebijstand

Iedere aangehouden verdachte die naar het politiebureau is gebracht voor verhoor, dient op de hoogte te worden gebracht van zijn recht om voorafgaand aan het eerste inhoudelijke verhoor een raadsman te raadplegen. Dit geldt voor zowel minderjarige als meerderjarige aangehouden verdachten. Ook moet de verdachte er op gewezen worden dat de consultatiebijstand bij zaken uit de categorieën A en B kosteloos wordt verleend en dat de bijstand in C-zaken voor eigen rekening komt. In een proces-verbaal wordt vastgelegd of bovenstaande aspecten zijn medegedeeld en tevens wordt opgenomen of verdachte (bij B- en C-zaken) wel of geen afstand doet van zijn consultatierecht. Zoals bij de categorisering werd aangegeven, vindt de consultatiebijstand bij A- en B-zaken altijd plaats in een persoonlijk gesprek op het politiebureau.

²⁹ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003, p. 2.

³⁰ 'Strafpiketregeling', *Nederlandse Orde van Advocaten* 3 april 2016, www.advocatenorde.nl/3290/advocaten/strafpiketregeling.html.

³¹ 'Vanaf welk moment heb ik recht op een advocaat?', *Judex* 14 maart 2015, www.judex.nl/rechtsgebied/strafrecht/de-strafrechtadvocaat/artikelen/256/vanaf-welk-moment-heb-ik-recht-op-een-advocaat_.html.

Bij C-zaken vindt de consultatiebijstand meestal plaats door middel van een telefoongesprek. Het komt echter voor dat de verdachte en de raadsman tijdens het telefoongesprek besluiten alsnog een gesprek te voeren op het politiebureau. In alle gevallen, behalve wanneer de consultatiebijstand telefonisch plaatsvindt, dient de raadsman binnen twee uur na de melding bij de piketcentrale op het politiebureau te verschijnen. De politie geeft in de melding aan de piketcentrale, de voorkeursraadsman of de gekozen raadsman aan om welke categorie het gaat, zodat de raadsman hiervan op de hoogte is. Zodra de raadsman op het politiebureau is verschenen, krijgen de verdachte en de raadsman dertig minuten de tijd om te overleggen. Tijdens dit gesprek worden onder meer de rechten van de verdachte, de proceshouding en het verloop van het verhoor besproken.³² Voor een niet aangehouden verdachte gelden andere regels ten aanzien van de consultatiebijstand. Een niet aangehouden verdachte wordt meestal per brief uitgenodigd om voor het verhoor op het politiebureau te verschijnen. In deze brief wordt ook aangegeven of hij als verdachte of als getuige gehoord zal worden. Wanneer hij als verdachte gehoord wordt, dient hij gewezen te worden op de mogelijkheid om voorafgaand aan het politieverhoor een raadsman te raadplegen. Bij een niet aangehouden verdachte komen de kosten hiervan voor eigen rekening.³³

Verhoorbijstand

Aangehouden minderjarige verdachten hebben, naast het recht op consultatiebijstand, recht op verhoorbijstand. Met verhoorbijstand wordt bijstand door een raadsman of een andere vertrouwenspersoon tijdens het politieverhoor bedoeld. De verhoorbijstand is niet alleen van toepassing bij het eerste politieverhoor, maar geldt ook voor de daaropvolgende verhoren. Om te bepalen wanneer iemand als minderjarige kan worden beschouwd, wordt gekeken naar de leeftijd op de pleegdatum van het delict waarop de verdenking betrekking heeft. De politie moet aan een minderjarige verdachte mededelen dat hij recht heeft op bijstand van een raadsman of vertrouwenspersoon tijdens het politieverhoor. Normaal gesproken bespreekt de verdachte in het consultatiegesprek met de raadsman door wie hij wil worden bijgestaan tijdens het politieverhoor. In een proces-verbaal wordt vastgelegd of de verdachte op de hoogte is gebracht van zijn rechten en of hij gebruik wil maken van zijn recht op verhoorbijstand. Net als bij de consultatiebijstand wordt dit in A- en B-zaken vergoed en dient de verdachte de kosten van verhoorbijstand in C-zaken zelf te betalen.

Het verhoor vindt meestal direct na de consultatiebijstand plaats, aangezien de raadsman dan toch al aanwezig is. Indien dit niet mogelijk is, wordt het tijdstip van het verhoor aan de raadsman doorgegeven. Het verhoor kan maximaal één uur worden uitgesteld als de raadsman niet beschikbaar is op het geplande tijdstip. Een verdachte kan alleen gebruik maken van verhoorbijstand door een vertrouwenspersoon als er géén raadsman bij het verhoor aanwezig is. Met vertrouwenspersoon wordt een ouder, wettelijk vertegenwoordiger of ander vertrouwenspersoon van de verdachte bedoeld. Ook moet deze persoon meerderjarig zijn, tot de directe kring van de verdachte behoren en niet bij het strafbare feit betrokken zijn. Als de verdachte wil worden bijgestaan door een vertrouwenspersoon, moet hij expliciet aangeven dat hij wil dat een vertrouwenspersoon en niet de raadsman het verhoor bijwoont. Nadat de vertrouwenspersoon hiervan op de hoogte is gebracht, moet deze persoon binnen twee uur aanwezig zijn op het politiebureau.³⁴ Tijdens het verhoor dient de raadsman zich op de achtergrond te houden om de voortgang zo min mogelijk te belemmeren en te beïnvloeden. De raadsman heeft tijdens het politieverhoor echter wel een belangrijke functie. Hij ziet er op toe dat er geen ongeoorloofde druk wordt uitgeoefend, om te voorkomen dat de verdachte onder druk verklaringen aflegt die niet kloppen. Daarnaast mag de raadsman controleren of de minderjarige verdachte de vragen tijdens het verhoor begrijpt. Voor de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon gelden andere regels. De vertrouwenspersoon mag het verhoor niet onderbreken en geen contact maken met de minderjarige verdachte. Zowel de

³² Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003, p. 3-4.

³³ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003, p. 7.

³⁴ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003, p. 5.

raadsman als de vertrouwenspersoon dienen hun telefoon uit te schakelen, op hun plaats te blijven zitten en niet hoorbaar en zichtbaar andere werkzaamheden uit te voeren, zodat zij het verhoor niet kunnen verstoren. Indien de raadsman c.q. vertrouwenspersoon het verhoor toch verstoort, kan hij uit de verhoorruimte worden verwijderd.³⁵

Het doen van afstand

Verdachten in A-zaken kunnen geen afstand doen van hun recht op consultatiebijstand. Zaken van minderjarigen van twaalf tot en met vijftien jaar die worden verdacht van een misdrijf waarvoor voorlopige hechtenis is toegelaten en een aantal ernstige misdrijfzaken van zestien- en zeventienjarigen worden om die reden dan ook ondergebracht in categorie A, zodat de minderjarige verdachten geen afstand kunnen doen van hun recht op rechtsbijstand. In categorie B kunnen meerderjarige verdachten altijd afstand doen van hun recht. Indien hier afstand van wordt gedaan, kan er met het verhoor worden aangevangen. In sommige gevallen komt een verdachte later terug op zijn beslissing en wil hij alsnog gebruik maken van zijn recht op consultatiebijstand. Uit relevante jurisprudentie³⁶ en art. 28 lid 2 Sv blijkt dat de verdachte in zo'n geval alsnog gebruik mag maken van zijn rechten. Minderjarige verdachten van zestien en zeventien jaar oud die onder categorie B vallen, kunnen ook afstand doen van hun consultatierecht en verhoorbijstand. In categorie C geldt dit ook voor verdachten van twaalf tot en met zeventien jaar oud. Wanneer er afstand wordt gedaan van de consultatiebijstand, wordt eveneens geacht afstand te doen van de verhoorbijstand. Als een minderjarige verdachte afstand doet van zijn verhoorbijstand door een raadsman, blijft de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon bij het verhoor wel mogelijk. Hier dient apart afstand van te worden gedaan.³⁷

§2.5 Tussenconclusie

Voor 1 maart 2016 had een meerderjarige verdachte alleen recht op consultatiebijstand. Minderjarige verdachten hadden naast het consultatierecht ook recht op verhoorbijstand. Dit houdt in dat ze recht hebben op de aanwezigheid van een raadsman of een vertrouwenspersoon tijdens het verhoor. Door aanwezig te zijn bij het verhoor, kan een raadsman er op toezien dat er geen ongeoorloofde druk wordt uitgeoefend op de verdachte en controleren of hij de vragen tijdens het verhoor begrijpt. Wat betreft de Europese wet- en regelgeving is art. 6 EVRM van belang, omdat hierin het recht op een eerlijk proces en het recht van een verdachte om zichzelf te verdedigen of zich te laten bijstaan door een raadsman zijn vastgelegd. In de nationale wet- en regelgeving is met name art. 28 lid 1 Sv relevant, waaruit blijkt dat een verdachte zich door één of meerdere gekozen of toegevoegde raadslieden mag laten bijstaan. Verder zijn de piketregeling en de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor van belang voor de consultatie- en verhoorbijstand vóór 1 maart 2016. In de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor worden regels gegeven voor de verwezenlijking van het consultatierecht en de wijze waarop de verhoorbijstand voor minderjarigen ingevuld dient te worden. Geconcludeerd kan worden dat het recht op consultatie- en verhoorbijstand is vastgelegd in de Europese en nationale wet- en regelgeving. In het bijzonder het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, het Wetboek van Strafvordering, de piketregeling en de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor zijn van belang om het juridisch kader vóór 1 maart 2016 te schetsen inzake de consultatie- en verhoorbijstand. Aangezien een raadsman voor 1 maart 2016 nog geen verhoorbijstand mocht verlenen aan meerderjarige verdachten, was het moeilijk te controleren of er ongeoorloofde druk werd uitgeoefend tijdens een politieverhoor. Een raadsman kon vrijwel geen invloed uitoefenen om onder druk afgelegde verklaringen en daaruit volgende rechterlijke dwalingen te voorkomen.

³⁵ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003, p. 6.

³⁶ Zie hoofdstuk 4.

³⁷ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003, p. 5.

Hoofdstuk 3 Rechtsbijstand na 1 maart 2016

In dit hoofdstuk wordt de wet- en regelgeving inzake de consultatie- en verhoorbijstand na 1 maart 2016 behandeld. Sinds het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015 heeft een meerderjarige verdachte namelijk naast het consultatierecht ook recht op verhoorbijstand tijdens politieverhoren. Net als in hoofdstuk twee wordt in dit hoofdstuk antwoord gegeven op de deelvraag 'Welke Europese en nationale wet- en regelgeving zijn van belang voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman?'. Allereerst zal de Richtlijn 2013/48/EU worden besproken, aangezien deze richtlijn de aanleiding is geweest om de Nederlandse wet- en regelgeving inzake de rechtsbijstand aan te scherpen. Vervolgens komen het arrest van de Hoge Raad d.d. 22 december 2015³⁸, de Beleidsbrief OM³⁹ en het Protocol raadsman bij politieverhoor⁴⁰ aan bod. Het wetsvoorstel 'Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman'⁴¹, het wetsvoorstel 'Aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen'⁴² en het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor⁴³ worden uiteraard ook geanalyseerd.

§3.1 Richtlijn 2013/48/EU

Naar aanleiding van het Salduz-arrest is op 22 oktober 2013 Richtlijn 2013/48/EU⁴⁴ aangenomen, waarin wordt geregeld dat een verdachte in alle EU-lidstaten het recht heeft op verhoorbijstand vanaf het moment van aanhouding. De regels die in deze richtlijn zijn vastgelegd, dienen in alle EU-lidstaten geïmplementeerd te worden in de nationale wetgeving. In de richtlijn is namelijk in art. 15 bepaald dat de lidstaten de nodige wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen in werking doen treden om uiterlijk op 27 november 2016 aan de richtlijn te voldoen. Ook de Nederlandse wetgeving zal op 27 november 2016 aangepast moeten zijn. Richtlijn 2013/48/EU bevat volgens art. 1 onder meer minimumvoorschriften wat betreft het recht van verdachten en beklaagden op toegang tot een raadsman in strafprocedures. Ondanks dat de procedurele rechten al zijn vastgelegd in het EVRM, vonden de Raad en het Parlement het van belang om deze rechten specifiek vast te leggen in deze richtlijn. De richtlijn is van toepassing op verdachten of beklaagden in een strafprocedure, vanaf het ogenblik waarop zij er door de bevoegde autoriteiten van een lidstaat door middel van een officiële kennisgeving of anderszins van in kennis worden gesteld dat zij ervan worden verdacht of beschuldigd een strafbaar feit te hebben begaan, ongeacht of hen de vrijheid is ontnomen. Dit blijkt uit art. 2 van Richtlijn 2013/48/EU. De toepassing van de richtlijn eindigt op het moment waarop definitief is vastgesteld of de verdachte of beklaagde het strafbare feit al dan niet heeft begaan, met inbegrip van een eventuele strafoplegging of beroepsprocedure. Verder blijkt uit de richtlijn dat de lidstaten ervoor dienen te zorgen dat verdachten overeenkomstig de richtlijn het recht hebben zonder onnodig uitstel toegang te krijgen tot een raadsman, in ieder geval tijdens de strafprocedure voor een rechtbank. De eerste ondervraging door de politie of een andere rechthandhavingsautoriteit, zoals het identificeren van de betrokkenen, controleren op wapenzit of andere veiligheidskwesties, geldt hierbij niet als verhoor.

Uit Richtlijn 2013/48/EU vloeit een aantal rechten voor verdachten en beklaagden voort. De belangrijkste rechten die betrekking hebben op de toegang tot een raadsman voorafgaand en tijdens het politieverhoor luiden als volgt:

³⁸ HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608.

³⁹ Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884.

⁴⁰ 'Protocol raadsman bij politieverhoor', *Nederlandse Orde van Advocaten* 21 maart 2016, te raadplegen via www.advocatenorde.nl.

⁴¹ *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 2.

⁴² *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 2.

⁴³ Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.

⁴⁴ Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (*PbEU* 2013, L 294/1)

- Een verdachte/beklaagde heeft het recht op toegang tot een raadsman, zonder onnodig uitstel. Dit dient in ieder geval voorafgaand aan het eerste verhoor te zijn (art. 3 Richtlijn 2013/48/EU).
- Een verdachte/beklaagde heeft het recht om zijn raadsman onder vier ogen te ontmoeten en te spreken, ook voordat hij wordt verhoord (art. 3 lid 3 sub a Richtlijn 2013/48/EU).
- De verdachte/beklaagde heeft te allen tijde recht op vertrouwelijke communicatie met zijn raadsman bij de uitoefening van het recht op toegang tot een raadsman op grond van de richtlijn. De lidstaten dienen het vertrouwelijke karakter van de communicatie te eerbiedigen (art. 4 Richtlijn 2013/48/EU).
- Een verdachte/beklaagde heeft het recht op aanwezigheid van zijn raadsman tijdens het politieverhoor. De raadsman mag ook daadwerkelijk deelnemen aan dit verhoor. De deelname geschiedt overeenkomstig de procedures in het nationale recht, mits die procedures de daadwerkelijke uitoefening en de essentie van het desbetreffende recht onverlet laten. De raadsman mag tijdens het verhoor vragen stellen, om verduidelijking vragen en verklaringen afleggen (art. 3 lid 3 sub b Richtlijn 2013/48/EU).

De EU-lidstaten mogen afwijken van de rechten die voortvloeien uit de richtlijn, mits deze afwijkingen in het nationale recht worden geregeld. In uitzonderlijke omstandigheden mogen de lidstaten, uitsluitend in de fase van het voorbereidend onderzoek, tijdelijk afwijken van de regels die zijn gesteld in art. 3 lid 3 van Richtlijn 2013/48/EU. Het verhoor mag slechts zonder raadsman aanvangen indien de verdachte expliciet afstand heeft gedaan van zijn recht op verhoorbijstand of wanneer sprake is van een dringende noodzaak om met het verhoor te beginnen. Hiermee wordt blijkens art. 3 lid 6 van Richtlijn 2013/48/EU een situatie bedoeld waarin het noodzakelijk is om met het verhoor te starten om ernstige negatieve gevolgen voor het leven, de vrijheid of de fysieke integriteit van een persoon te voorkomen of indien een onmiddellijk optreden door de onderzoeksautoriteiten noodzakelijk is om te voorkomen dat er substantiële schade wordt toegebracht aan de strafprocedure. Hierbij kan worden gedacht aan de situatie dat er direct, zonder op een raadsman te wachten, met het verhoor moet worden begonnen, omdat er informatie kan worden verkregen over de locatie van essentieel bewijsmateriaal dat bijvoorbeeld door medeverdachten die zich nog op vrije voeten bevinden of door familieleden dreigt te worden weggenomen of veranderd.⁴⁵

In art. 9 van de Richtlijn 2013/48/EU is opgenomen dat het mogelijk is om als verdachte of beklaagde afstand te doen van de rechten die voortvloeien uit de richtlijn. Op grond van art. 9 lid 1 sub a van de richtlijn dient de verdachte of beklaagde wel voldoende mondelinge of schriftelijke informatie gekregen te hebben over zijn rechten en de gevolgen van het doen van afstand. Een voorwaarde voor het doen van afstand is dat dit vrijwillig en ondubbelzinnig geschiedt. Het doen van afstand is zowel mondeling als schriftelijk mogelijk en kan op een later moment worden herroepen.

§3.2 Arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015

Op 22 december 2015 heeft de Hoge Raad een arrest gewezen dat voor veel commotie heeft gezorgd. In het arrest werd namelijk bepaald dat verdachten vanaf de datum waarop het arrest werd gewezen recht hebben op rechtsbijstand tijdens het politieverhoor. Vanaf 1 maart 2016 moeten de verdachten ook actief op dit recht gewezen worden. Tenzij een verdachte ondubbelzinnig afstand doet van zijn recht op verhoorbijstand, zal er een raadsman aanwezig dienen te zijn bij het politieverhoor. Deze regel geldt voor het eerste verhoor, alsmede de daarop volgende verhoren door de politie, tenzij er dwingende redenen bestaan om dat recht te beperken. Ook wordt in het arrest bepaald dat er in beginsel sprake is van een vormverzuim zoals bedoeld in art. 359a Sv indien de aangehouden verdachte niet de gelegenheid is geboden om zich tijdens het verhoor te

⁴⁵ 'Beantwoording Kamervragen over de brief van 11 februari inzake het recht op verhoorbijstand per 1 maart 2016', *Rijksoverheid* 22 maart 2016, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/03/22/tk-beantwoording-vragen-over-de-brief-van-11-februari-inzake-het-recht-op-verhoorbijstand-per-1-maart-2016>.

laten bijstaan door een raadsman.⁴⁶ Dit kan als gevolg hebben dat de verklaring van de verdachte wordt uitgesloten voor het bewijs. Door het wijzen van dit arrest zet de Hoge Raad druk op het implementeren van Richtlijn 2013/48/EU, die uiterlijk op 27 november 2016 ingevoerd moet zijn in de nationale wetgeving. De Hoge Raad gaat ervan uit dat met ingang van 1 maart 2016 toepassing wordt gegeven aan de regel dat een aangehouden verdachte recht heeft op bijstand van een raadsman tijdens zijn verhoor door de politie.⁴⁷ Voor verdachten lijkt dit arrest een stap in de goede richting te zijn. Door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor wordt de kwetsbare positie van de verdachte versterkt. Raadslieden zijn echter minder blij met deze ontwikkeling. Ze mogen dan wel aanwezig zijn tijdens de politieverhoren, maar in de praktijk zitten ze hier vaak voor niets bij, omdat hun rol tijdens het verhoor erg is ingeperkt. Daarnaast hebben de raadslieden problemen met de forfaitaire vergoedingsregeling die per 1 maart 2016 geldt. Ongeacht het aantal verhoren of de duur van een verhoor, krijgen de raadslieden een vergoeding van 1,5 punt (1 punt bedraagt €105,61) in reguliere zaken en 3 punten in zware zaken. Volgens de raadslieden komt deze vergoeding niet overeen met de reële tijdbesteding.⁴⁸

§3.3 Beleidsbrief OM

In afwachting van de inwerkingtreding van het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman⁴⁹ is de Beleidsbrief OM⁵⁰ opgesteld waarin wordt aangegeven hoe per 1 maart 2016 uitvoering moet worden gegeven aan het recht op verhoorbijstand. De Beleidsbrief OM is een brief van 10 februari 2016 van het College van Procureurs-Generaal aan de hoofden van de OM-onderdelen over de aanwezigheid van de raadsman bij politieverhoren. De bijlage 'Regels inrichting en orde politieverhoor meerderjarige verdachte per 1 maart 2016' bevat een aanvulling op de brief en is achter de brief gevoegd. In de brief en de bijlage zijn regels opgenomen met betrekking tot de verhoorbijstand waarop verdachten vanaf 1 maart 2016 aanspraak kunnen maken. De al langer bestaande regels in de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor⁵¹ omtrent de consultatiebijstand blijven van kracht. Voor de regels omtrent de verhoorbijstand dient de Beleidsbrief OM aangehouden te worden, zowel voor minderjarige als meerderjarige verdachten. De brief is van toepassing op aangehouden verdachten en ontboden verdachten. Een verschil is echter dat voor ontboden verdachten geldt dat ze in een ontbiedingsbrief worden gewezen op het recht op verhoorbijstand en dat de kosten voor eigen rekening zijn. Ook dienen verdachten in categorie C de verhoorbijstand zelf te regelen. Wat betreft de aangehouden verdachten geldt dezelfde regeling als in de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor is vastgelegd. De kosten van verhoorbijstand in A- en B-zaken worden vergoed, verhoorbijstand in C-zaken komt voor eigen rekening. Een verhoor kan slechts zonder raadsman worden aangevangen als de verdachte afstand doet van zijn verhoorbijstand of wanneer er sprake is van een dringende noodzaak om ernstige negatieve gevolgen voor het leven, de vrijheid of de fysieke integriteit van een persoon te voorkomen of te voorkomen dat aanzienlijke schade aan het onderzoek wordt toegebracht.⁵²

In de bijlage is opgenomen dat de verhorende ambtenaar de leiding heeft over het verhoor en de orde handhaaft binnen het verhoor en in de verhoorruimte. In beginsel neemt de raadsman plaats naast de verdachte en de verhorende ambtenaar zit tegenover de raadsman en de verdachte. Verder is aangegeven dat de raadsman geen vragen mag beantwoorden namens de verdachte, tenzij de verhorende ambtenaar en de verdachte hiermee ingestemd hebben. De raadsman is enkel bevoegd om voor aanvang en na afloop van het verhoor opmerkingen te maken of vragen te stellen. Tevens dient hij zijn

⁴⁶ HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608, r.o. 6.4.1.

⁴⁷ HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608, r.o. 6.4.3.

⁴⁸ 'Kort geding over verhoorbijstand op 17 maart', *Mr.* 10 maart 2016, www.mr-online.nl/juridisch-nieuws/29549-kort-geding-over-verhoorbijstand-op-17-maart.

⁴⁹ Zie §3.5.

⁵⁰ Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884.

⁵¹ Zie hoofdstuk 2.

⁵² Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884, p. 4-5.

opmerkingen en verzoeken tot de verhorende ambtenaar te richten. Het is wel toegestaan voor de verdachte en de raadsman om de verhorende ambtenaar te verzoeken het verhoor te onderbreken voor onderling overleg. Ten slotte mag de raadsman ingrijpen wanneer de verdachte een vraag niet begrijpt, als het pressieverbod niet in acht wordt genomen of als de toestand van de verdachte zodanig is dat het verhoor onderbroken dient te worden. Indien de raadsman zich niet aan de regels houdt of het verhoor op een andere wijze verstoort, kan de hulpofficier hem, nadat hij minstens één keer is gewaarschuwd, bevelen om de verhoorruijme te verlaten. Het verhoor kan vervolgens alleen worden voortgezet indien de gronden waardoor de raadsman van het verhoor is verwijderd zijn vervallen, als de verdachte alsnog afstand doet van zijn verhoorbijstand of als er een vervangende raadsman aanwezig is voor het verlenen van verhoorbijstand.⁵³

De Beleidsbrief OM komt echter niet overeen met de wet- en regelgeving die voortkomt uit de Richtlijn 2013/38/EU, het arrest van de Hoge Raad en de jurisprudentie van het EHRM. In tegenstelling tot de regels die in de beleidsbrief zijn opgenomen, blijkt uit de andere drie bronnen dat de mogelijkheid gecreëerd dient te worden dat een raadsman daadwerkelijk kan deelnemen aan het verhoor. Door de regels die zijn opgenomen in de Beleidsbrief OM wordt de rol van de raadsman in grote mate ingeperkt. Volgens de Beleidsbrief OM mag een raadsman namelijk alleen voorafgaand en na afloop van het verhoor vragen stellen of opmerkingen maken, waardoor hij niet daadwerkelijk deel kan nemen aan het verhoor. Ook maakt de Beleidsbrief OM het mogelijk om de raadsman te verwijderen van het verhoor, zonder dat er een van de uitzonderingsgronden die zijn opgenomen in de Richtlijn van toepassing is.⁵⁴

§3.4 Protocol raadsman bij politieverhoor

In het 'Protocol raadsman bij politieverhoor'⁵⁵ worden acht uitgangspunten gegeven waardoor een raadsman zich moet laten leiden bij het invullen van zijn rol tijdens een politieverhoor. Het protocol is opgesteld door de Nederlandse Orde van Advocaten om de rol van de raadsman helder vast te leggen, zodat iedere betrokken partij weet wat ze mag verwachten van een raadsman tijdens het verhoor. Overigens heeft het protocol een adviserend karakter en zijn de uitgangspunten niet bindend. Hierdoor is de raadsman bij ieder verhoor afhankelijk van de verhorende ambtenaar voor de ruimte die hem wordt gegeven. Het protocol geldt niet alleen voor politieverhoren, maar ook voor verhoren door andere opsporingsinstanties. In het protocol komt duidelijk naar voren dat een raadsman tijdens het verhoor de mogelijkheid moet krijgen om zijn rol actief in te vullen indien dit in het belang van de cliënt noodzakelijk wordt geacht. Het eerste uitgangspunt is dat het belang van de cliënt altijd bepalend moet zijn voor de wijze waarop de raadsman invulling geeft aan zijn werkzaamheden voorafgaand en tijdens de verhoren. Hiermee wordt bedoeld dat verschillende belangen een rol spelen ten tijde van het politieverhoor. Een verdachte heeft in de meeste gevallen andere belangen dan de politieambtenaren die de waarheid willen achterhalen. De raadsman dient zich er te allen tijde van bewust te zijn dat hij alleen het belang van zijn cliënt heeft te behartigen. Hij heeft namelijk een bijzondere rol als rechtsbijstandsverlener, doordat hij tegelijkertijd procesbewaker, belangenbehartiger, vertrouwenspersoon en tevens adviseur van zijn cliënt is. Als tweede uitgangspunt geldt dat de raadsman zijn cliënt adequaat informeert over het verloop van het strafproces en over diens rechten en bevoegdheden. Ten derde dient de raadsman zijn cliënt te adviseren over het uitoefenen van zijn rechten, de in te nemen proceshouding en over het gebruik van de bevoegdheden die de verdediging toekomen. Het is belangrijk dat een cliënt goed en volledig geïnformeerd wordt over zijn rechten en bevoegdheden, zodat hij de juiste afweging kan maken wat betreft het innemen van zijn proceshouding. Uitgangspunt vier is dat de raadsman zijn werkzaamheden voorafgaand

⁵³ Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884, p. 7.

⁵⁴ Rb. Den Haag (vzr.) 31 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:3367.

⁵⁵ 'Protocol raadsman bij politieverhoor', *Nederlandse Orde van Advocaten* 21 maart 2016, te raadplegen via www.advocatenorde.nl.

en tijdens het (politie)verhoor deskundig, zorgvuldig en naar beste kunnen verricht. Hij dient zich te allen tijde professioneel op te stellen en te respecteren dat de ambtenaar die het verhoor afneemt de leiding heeft. Het vijfde uitgangspunt houdt in dat een raadsman die consultatiebijstand verleent aan een cliënt die zich op het politiebureau bevindt, er voor dient te zorgen dat zijn cliënt niet onnodig lang op zijn bijstand hoeft te wachten. Dit is niet alleen in het belang van de cliënt, maar ook in het belang van de politie die zo snel mogelijk met het verhoor van de cliënt wil beginnen. Als zesde punt is het van belang dat de raadsman er voor zorgt dat er onmiddellijk een vervangende raadsman wordt gewaarschuwd, indien hij een belangenconflict constateert of wanneer er een andere reden is waarom hij een bepaalde verdachte niet kan bijstaan. Volgens uitgangspunt zeven verleent de raadsman rechtsbijstand tijdens het verhoor en ziet hij er op toe dat het verhoor eerlijk verloopt. Indien het noodzakelijk is in het belang van zijn cliënt, mag hij wel een actieve verdediging voeren. Hiermee wordt bedoeld dat hij tijdens het verhoor naast zijn cliënt mag plaatsnemen en mag ingrijpen wanneer er bijvoorbeeld wordt gehandeld in strijd met het pressieverbod of wanneer deze situatie dreigt te ontstaan. Daarnaast dient de raadsman er tijdens het verhoor op te letten dat de verdachte zichzelf niet belast en dat hij keuzevrijheid heeft wat betreft het afleggen van een verklaring en het beantwoorden of zwijgen op bepaalde vragen. Als laatste uitgangspunt is opgenomen dat de raadsman er op toe ziet dat het proces-verbaal dat wordt opgemaakt een juiste weergave geeft van het verhoor. Op een later moment in de procedure kan dit proces-verbaal immers nog erg belangrijk zijn voor de beantwoording van de bewijsvraag.

§3.5 Wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman

Op dit moment zijn er twee wetsvoorstellen en een ontwerpbesluit⁵⁶ in omloop die betrekking hebben op de rol van de raadsman bij het politieverhoor. Het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman⁵⁷ is in februari 2015 ingediend met het oog op de implementatie van Richtlijn 2013/48/EU. Dit wetsvoorstel voorziet in een aantal wijzigingen van wetsartikelen in het Wetboek van Strafvordering die betrekking hebben op de toegang tot een raadsman. De Nederlandse wet- en regelgeving voldoet voor een groot deel al aan de richtlijn. Om volledig aan de richtlijn te kunnen voldoen, dienen er slechts een aantal punten nader uitgewerkt of aangevuld te worden. Dit betreft met name het recht van verdachten om zich tijdens het politieverhoor te laten bijstaan door een raadsman. De belangrijkste wijzigingen die betrekking hebben op de consultatie- en verhoorbijstand zullen in deze paragraaf uiteengezet worden.

Op grond van het wetsvoorstel gelden het consultatierecht en het recht op verhoorbijstand voor alle strafbare feiten, ongeacht of de verdachte is aangehouden of zich in vrijheid bevindt.⁵⁸ In het wetsvoorstel wordt voorgesteld om art. 28 Sv te wijzigen en vervolgens een aantal nieuwe artikelen toe te voegen. In het nieuwe art. 28 lid 1 Sv wordt bepaald dat een verdachte het recht heeft om zich, overeenkomstig de bepalingen van dit wetboek, door een of meer gekozen of toegevoegde raadslieden te doen bijstaan. Vervolgens wordt in art. 28a Sv gesteld dat een verdachte vrijwillig en ondubbelzinnig afstand kan doen van zijn recht op rechtsbijstand. Hij moet hierbij wel gewezen worden op de gevolgen daarvan en worden meegedeeld dat hij kan terugkomen op zijn beslissing. Art. 28b Sv regelt op welke wijze de raadsman in kennis wordt gesteld door het bestuur van de raad voor rechtsbijstand. Ook geeft art. 28b lid 4 Sv aan dat de hulpofficier van justitie het verhoor kan beginnen, indien de raadsman niet beschikbaar is binnen twee uur na de kennisgeving. De consultatiebijstand voor verdachten is vastgelegd in art. 28c Sv. In het tweede lid van art. 28c Sv wordt aangegeven dat een verhoor kan worden begonnen zonder verhoorbijstand of voorafgaande consultatiebijstand, indien dit wordt gerechtvaardigd door een dringende noodzaak, zoals genoemd in Richtlijn 2013/48/EU. Art. 28d Sv regelt het recht op verhoorbijstand voor een verdachte. Op verzoek van zowel een aangehouden als een ontboden verdachte mag de raadsman aanwezig zijn bij het verhoor en daaraan deelnemen. De verdachte mag verzoeken het verhoor te onderbreken

⁵⁶ Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.

⁵⁷ Kamerstukken II 2014/15, 34 157, 2.

⁵⁸ Kamerstukken II 2014/15, 34 157, 3 (MvT).

voor overleg met zijn raadsman. Indien dit de orde of de voortgang van het verhoor verstoort, mag de hulpofficier van justitie dit verzoek afwijzen. Ingevolge lid 2 blijkt dat een hulpofficier van justitie met toestemming van de officier van justitie ook mag weigeren om de raadsman toe te laten tot het verhoor. Ook in dit geval moet dit gerechtvaardigd kunnen worden door een dringende noodzaak zoals beschreven in Richtlijn 2013/48/EU. Indien de raadsman niet aanwezig is bij het verhoor, wordt het verhoor conform art. 28d lid 5 van het wetsvoorstel opgenomen op bij ministeriële regeling te bepalen wijze. Wat betreft de consultatiebijstand voor aangehouden minderjarige verdachten verandert er ook het een en ander. Op grond van art. 488c Sv wordt er voor hen steeds een raadsman opgeroepen. Daarnaast kunnen zij geen afstand meer doen van hun consultatierecht. In de bijbehorende Memorie van Toelichting⁵⁹ wordt aanvullende informatie gegeven op het wetsvoorstel. Zo blijkt uit de Memorie van Toelichting dat een verdachte die daar om verzoekt, ten minste eenmaal in de gelegenheid moet worden gesteld om het verhoor te onderbreken voor overleg met zijn raadsman. De overige uitgangspunten omtrent de inrichting en mogelijkheden bij het politieverhoor die in de Memorie van Toelichting worden genoemd, zijn ook opgenomen in het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor. Om die reden is besloten deze uitgangspunten niet in deze paragraaf te bespreken, maar wordt verwezen naar §3.7.

§3.6 Wetsvoorstel Aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen

Naast het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman is er nog een tweede wetsvoorstel; het wetsvoorstel Aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen.⁶⁰ Dit wetsvoorstel bevat voornamelijk nadere regels omtrent de dwangmiddelen aanhouding, ophouden voor onderzoek en de inverzekeringstelling. Hoewel dit wetsvoorstel gelijktijdig met het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman in procedure is gebracht, ziet het niet toe op de implementatie van Richtlijn 2013/48/EU. Er worden slechts een aantal aanvullingen gegeven omtrent de rechten van een verdachte en een raadsman. Ingevolge het wetsvoorstel wordt in art. 27c lid 1 een zinsnede toegevoegd, waarin staat dat het verhoor van een aangehouden verdachte zoveel mogelijk plaats vindt op het politiebureau of op een andere door de (hulp)officier van justitie aangewezen plaats van verhoor. Art. 28 van het wetsvoorstel ziet toe op het pressieverbod en het feit dat de verdachte niet tot antwoorden verplicht is. Verder wordt in art. 490 van het wetsvoorstel geregeld dat een minderjarige verdachte geen afstand kan doen van zijn consultatierecht. De overige bepalingen in het wetsvoorstel zijn niet relevant voor dit onderzoek en zullen daarom buiten beschouwing gelaten worden.

§3.7 Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor

Om de verhoorbijstand zo effectief mogelijk te laten verlopen, zijn de mogelijkheden voor de raadsman en de verdachte en de regels voor de inrichting van het verhoor opgenomen in het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.⁶¹ Dit besluit staat op gespannen voet met Richtlijn 2013/48/EU. In de richtlijn en tevens in het Protocol raadsman bij politieverhoor wordt uitgegaan van een actieve rol van de raadsman tijdens het verhoor. Bij het opstellen van dit besluit is onder meer aangesloten bij het Protocol raadsman bij politieverhoor. De rol van de raadsman wordt in dit besluit echter te beperkt uitgelegd. Volgens het besluit mag de raadsman namelijk slechts bij het verhoor zitten en vooraf en na afloop van het verhoor vragen stellen of opmerkingen maken. Er is dus geen sprake van een actieve rol en daadwerkelijke deelname aan het verhoor. Hierdoor wordt het voor een raadsman ook lastig om invloed uit te kunnen oefenen. Ingevolge art. 2 van het besluit blijkt dat de verhorende ambtenaar de leiding heeft over het verhoor en tevens de orde bepaalt binnen het verhoor en de verhoorruijme.

⁵⁹ Kamerstukken II 2014/15, 34 157, 3 (MvT).

⁶⁰ Kamerstukken II 2014/15, 34 159, 2.

⁶¹ Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.

In het besluit wordt in art. 3 aangegeven dat de raadsman in de verhoorruijnte plaats neemt naast de verdachte. De verhorende ambtenaar zit tegenover hen. De raadsman mag conform art. 4 geen vragen beantwoorden namens de verdachte, tenzij de verdachte en de verhorende ambtenaar hier mee hebben ingestemd. Verder dient de raadsman zijn opmerkingen en verzoeken te richten tot de verhorende ambtenaar. In beginsel is de raadsman volgens art. 5 van het besluit alleen voorafgaand en na afloop van het verhoor bevoegd om opmerkingen te maken of vragen te stellen. Tijdens het verhoor is de raadsman wel bevoegd de verhorende ambtenaar erop opmerkzaam te maken dat het pressieverbod niet in acht wordt genomen, dat de verdachte een vraag niet begrijpt of dat de toestand van verdachte zodanig is dat dit invloed heeft op het verhoor.⁶² De raadsman mag op grond van art. 7 ook verzoeken om het verhoor te onderbreken voor overleg met de verdachte. Volgens art. 10 van het besluit dient de verhorende ambtenaar de raadsman na afloop van het verhoor in gelegenheid te stellen om opmerkingen te maken over de weergave van het verhoor in het proces-verbaal. Ten slotte is vastgelegd dat als uitgangspunt dient dat de raadsman niet buiten zijn bevoegdheden mag treden en de orde van het verhoor niet mag verstoren. Indien de raadsman zich hier niet aan houdt, kan hij volgens art. 8 en 9 van het besluit, na minstens eenmaal gewaarschuwd te zijn, uit het verhoor worden verwijderd door de hulpofficier van justitie.

§3.8 Tussenconclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag ‘Welke Europese en nationale wet- en regelgeving zijn van belang voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman?’ centraal. Er werd specifiek gekeken naar de situatie vanaf 1 maart 2016, waarin een verdachte recht heeft op een raadsman tijdens het verhoor. Op 22 oktober 2013 is Richtlijn 2013/48/EU aangenomen. Hierin is vastgelegd dat een verdachte in alle EU-lidstaten recht heeft op verhoorbijstand vanaf het moment van aanhouding. Ook blijkt uit de richtlijn dat een raadsman daadwerkelijk mag deelnemen aan het verhoor. Uiterlijk op 27 november 2016 dient Richtlijn 2013/48/EU geïmplementeerd te zijn in de nationale wetgeving van alle EU-lidstaten. Met behulp van twee wetsvoorstellen en het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor wordt beoogd de richtlijn te implementeren in de Nederlandse wet- en regelgeving. In het arrest van de Hoge Raad d.d. 22 december 2015 is bepaald dat een aangehouden meerderjarige verdachte vanaf 1 maart 2016 ook recht heeft op verhoorbijstand tijdens politieverhoren. Met het wijzen van dit arrest heeft de Hoge Raad druk gezet op het implementeren van Richtlijn 2013/48/EU in de nationale wetgeving. In afwachting van de inwerkingtreding van de wetsvoorstellen en het ontwerpbesluit is de Beleidsbrief OM opgesteld, waarin wordt aangegeven hoe er per 1 maart 2016 uitvoering moet worden gegeven aan het recht op verhoorbijstand. Het ontwerpbesluit en de beleidsbrief staan echter op gespannen voet met de regels in de richtlijn, aangezien de richtlijn uitgaat van een actieve rol voor de raadsman en deze rol ernstig wordt beperkt in het ontwerpbesluit en de beleidsbrief. Volgens het ontwerpbesluit mag een raadsman slechts aanwezig zijn en vooraf en na afloop van het verhoor vragen stellen en opmerkingen maken. Er is dus geen sprake van daadwerkelijk deelnemen, zoals bedoeld in Richtlijn 2013/48/EU. Ten slotte is het Protocol raadsman bij politieverhoor relevant, waarin acht uitgangspunten worden gegeven waardoor een raadsman zich moet laten leiden tijdens het verhoor. Als gevolg van de wet- en regelgeving inzake de situatie na 1 maart 2016, mag een raadsman dus aanwezig zijn bij een politieverhoor om verhoorbijstand te verlenen. Gedurende het verhoor kan de raadsman er onder meer op toezien dat er geen ongeoorloofde druk wordt uitgeoefend op de verdachte, waardoor de verdachte onder deze druk een belastende verklaring af zou kunnen leggen. Door zijn aanwezigheid, krijgt de raadsman de mogelijkheid om te controleren en in te grijpen indien er sprake is van onder druk afgelegde verklaringen. Dit zal leiden tot het verminderen, en in de toekomst misschien zelfs voorkomen, van onder druk afgelegde verklaringen en daaruit volgende rechterlijke dwalingen.

⁶² Artikel 6 Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.

Hoofdstuk 4: Relevante jurisprudentie van het EHRM

In dit hoofdstuk wordt onderzocht of er een lijn te ontdekken valt in de uitspraken van het EHRM omtrent de consultatie- en verhoorbijstand. De deelvraag die in dit hoofdstuk centraal staat, luidt als volgt: 'Welke lijn is er te herkennen in de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens wat betreft de toegang tot de raadsman bij een politieverhoor?' Hierbij wordt in het bijzonder gelet op een lijn met betrekking tot het onder druk afleggen van verklaringen en de mogelijk hieruit volgende rechterlijke dwalingen. Door middel van de arresten van het EHRM wordt een nadere invulling gegeven aan de wet- en regelgeving die in hoofdstuk twee en drie is behandeld. Het Salduz-arrest is het meest toonaangevende arrest inzake de consultatie- en verhoorbijstand. Naar aanleiding van dit arrest heeft het EHRM een aantal arresten gewezen die een aanvulling zijn op het Salduz-arrest. Behalve het arrest Salduz/Turkije, worden ook de arresten Panovits/Cyprus, Shabelnik/Oekraïne, Plonka/Polen, Pishchalnikov/Rusland, Dayanan/Turkije, Brusco/Frankrijk, Sebalj/Kroatië en Navone e.a./Monaco in dit hoofdstuk besproken. Aangezien de arresten Shabelnik/Oekraïne, Plonka/Polen, Sebalj/Kroatië en Navone e.a./Monaco lastig zijn terug te vinden in Nederlandse databanken, zijn deze arresten opgenomen in bijlage II tot en met V.

§4.1 Arrest Salduz/Turkije

De zeventienjarige Yusuf Salduz werd in mei 2001 gearresteerd door de Turkse politie, omdat hij werd verdacht van deelname aan een verboden demonstratie en het ophangen van een spandoek. Tijdens het verhoor door de Turkse politie legde hij een bekentenis af. Voorafgaand aan dit verhoor had hij slechts een formulier getekend waarin stond dat hij op de hoogte was van zijn zwijgrecht. Gedurende het politieverhoor was Salduz echter niet van rechtsbijstand voorzien. Toen hij in juni 2001 werd voorgeleid aan de openbaar aanklager en de onderzoeksrechter trok hij zijn bekentenis in. Hij stelde dat hij tijdens het politieverhoor onder druk was gezet en werd geslagen, zodat hij een bekentenis zou afleggen. Op dezelfde dag waarop Salduz werd voorgeleid, werd hij in voorlopige hechtenis gesteld. Pas vanaf dat moment kreeg hij voor het eerst de mogelijkheid om met zijn raadsman te spreken. Ondanks het intrekken van zijn verklaring en het pleidooi van Salduz' raadsman, werd hij veroordeeld tot een gevangenisstraf van tweeëneenhalf jaar. De onder dwang afgelegde verklaring werd hiervoor als bewijs gebruikt. Salduz' raadsman ging in beroep tegen deze uitspraak, maar dit beroep werd ongegrond verklaard. Salduz richtte zich vervolgens tot het EHRM met de vraag of zijn recht op een eerlijk proces was geschonden, aangezien hij geen gebruik had kunnen maken van zijn recht op rechtsbijstand, maar zijn verklaring wel als bewijs werd toegelaten. In april 2007 oordeelde de Gewone Kamer van het EHRM dat het recht op een eerlijk proces in deze zaak niet was geschonden, omdat er geen sprake was van aantasting van het recht op een eerlijk proces aangezien Salduz bij de rechtbank en tijdens het beroep werd bijgestaan door zijn raadsman. Ook stelde de Gewone Kamer dat Salduz niet alleen was veroordeeld op grond van zijn verklaring, maar ook op grond van ander bewijs. De zaak van Salduz kwam vervolgens terecht bij de Grote Kamer van het EHRM. Hier werd de zaak opnieuw behandeld en in tegenstelling tot de Gewone Kamer oordeelde de Grote kamer dat het recht op een eerlijk proces wel degelijk was geschonden, omdat art. 6 EVRM ook van toepassing is voorafgaand aan het proces bij de rechter.⁶³

Rechtsregels

Uit de rechtspraak van het EHRM is af te leiden dat een verdachte die is aangehouden door de politie op grond van art. 6 EVRM recht heeft op rechtsbijstand voorafgaand aan het politieverhoor. De verdachte mag dus voorafgaand aan het verhoor een raadsman raadplegen. Uit dit arrest blijkt echter niet dat de verdachte ook tijdens het politieverhoor recht heeft op bijstand door zijn raadsman. Vóór aanvang van het eerste politieverhoor dient de verdachte te worden gewezen op zijn recht op raadpleging van een raadsman. De verdachte moet altijd de gelegenheid worden geboden om gebruik te maken van het

⁶³ EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402. (*Salduz/Turkije*).

recht op raadpleging van een raadsman, tenzij hij uitdrukkelijk, dan wel stilzwijgend, maar in ieder geval ondubbelzinnig afstand heeft gedaan van dit recht. Tevens werd in het Salduz-arrest bepaald dat het ondertekenen van een formulier waarin je wordt gewezen op je zwijgrecht, onvoldoende is om afstand te kunnen doen van het recht om een raadsman te raadplegen. Een beperking van het recht op toegang tot een raadsman mag niet onnodig afbreuk doen aan de verdedigingsrechten. Er kan worden gesteld dat de verdedigingsrechten van de verdachte onherstelbaar worden aangetast wanneer een belastende verklaring als bewijs wordt gebruikt, terwijl de verdachte geen toegang had tot een raadsman tijdens het politieverhoor. Wanneer dit recht de verdachte niet of niet binnen redelijke grenzen wordt aangeboden, levert dit een vormverzuim als bedoeld in art. 359a Sv op. Bovenstaande rechtsregels zijn van toepassing op aangehouden meerderjarigen en minderjarigen in het strafrecht. Voor minderjarigen geldt echter de aanvulling dat zij ook recht hebben op bijstand door een raadsman of vertrouwenspersoon tijdens het politieverhoor.⁶⁴

§4.2 Arrest Panovits/Cyprus

In deze zaak werd de minderjarige Panovits gehoord, omdat hij betrokken was bij een moordzaak. Net als in de zaak Salduz vond het politieverhoor plaats zonder dat Panovits de mogelijkheid had gehad om voorafgaand aan het verhoor een raadsman te spreken. Later stelde Panovits dat hij een bekentenis had afgelegd als gevolg van door de politie uitgeoefende psychologische druk, valse beloftes en stress en was hij van mening dat daarmee zijn recht op een eerlijk proces werd geschonden. Ook gaf hij aan dat hij niet de kans had gekregen om een raadsman te raadplegen. Uit het hoger beroep volgde dat het recht op rechtsbijstand niet werd geschonden, dus besloot Panovits naar het EHRM te stappen. In eerste instantie vond het EHRM dat het recht op een eerlijk proces niet was geschonden, omdat de verdachte niet had gevraagd om rechtsbijstand door een raadsman. Aangezien hij hier niet om vroeg, werd het recht hem ook niet geweigerd. Naderhand veranderde de visie van het EHRM en werd besloten dat een verdachte vóór het politieverhoor moet worden gewezen op zijn recht op rechtsbijstand. De overheid dient ervoor te zorgen dat iedere verdachte op dit recht wordt gewezen, tenzij de verdachte uitdrukkelijk, dan wel stilzwijgend, maar in elk geval ondubbelzinnig afstand doet van zijn recht op rechtsbijstand voorafgaand aan het politieverhoor.⁶⁵

Rechtsregels

In dit arrest bevestigde het EHRM dat belastende verklaringen die zijn verkregen tijdens een politieverhoor, waarbij voorafgaand geen sprake is van consultatiebijstand, niet gebruikt mogen worden als bewijs. Indien deze verklaringen toch worden gebruikt, is dit in strijd met het EVRM en wordt het recht op een eerlijk proces geschonden. Daarnaast blijkt uit het arrest Panovits/Cyprus dat de overheid de plicht heeft om ervoor te zorgen dat de verdachte voldoende bewust is van zijn rechten, zoals het recht om voorafgaand aan het verhoor een raadsman te raadplegen. Een verdachte hoeft dus niet zelf om zijn recht op rechtsbijstand te vragen, zoals bij de heer Panovits het geval was. Er kan dan ook gesteld worden dat er niet automatisch afstand wordt gedaan van het recht op rechtsbijstand, indien een verdachte niet zelf om het recht vraagt. Het is namelijk de plicht van de overheid om de verdachte op de hoogte te stellen van zijn rechten.⁶⁶

§4.3 Arrest Shabelnik/Oekraïne

Als aanvulling op het Salduz-arrest en het Panovits-arrest volgde een aantal maanden later het Shabelnik-arrest. Dit arrest is opgenomen in bijlage II. Shabelnik werd in 2001 gearresteerd, omdat hij werd verdacht van ontvoering en moord van een minderjarige. Hij werd meerdere keren verhoord door de politie, zonder dat hem toegang tot een raadsman werd verschaft. Tijdens de verhoren legde Shabelnik meerdere bekentenissen af.

⁶⁴ EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402. (*Salduz/Turkije*).

⁶⁵ EHRM 11 december 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0404. (*Panovits/Cyprus*).

⁶⁶ EHRM 11 december 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0404. (*Panovits/Cyprus*).

Vervolgens bekende hij tijdens een vrijwillig getuigenverhoor, dat in eerste instantie betrekking had op andere feiten, dat hij nog een tweede slachtoffer had vermoord. Voorafgaand aan dit getuigenverhoor had de verdachte aangegeven geen gebruik te willen maken van zijn recht op rechtsbijstand. Na de bekentenis omtrent het tweede slachtoffer werd hij meerdere malen verhoord zonder aanwezigheid van een raadsman. Enige tijd later ontkende verdachte tijdens de terechtzitting dat hij een tweede persoon zou hebben vermoord. Hij stelde dat hij gedurende de politieverhoren onder druk werd gezet om dit feit te bekennen en om afstand te doen van zijn recht op rechtsbijstand. Daarnaast gaf hij aan dat hij geen beroep kon doen op een raadsman voorafgaand aan de verhoren door de politie. De rechter hechtte echter geen waarde aan de verklaringen van Shabelnik en veroordeelde hem tot een levenslange gevangenisstraf. Na deze uitspraak besloot Shabelnik zich tot het EHRM te richten met de stelling dat het eerlijk proces op grond van art. 6 EVRM was geschonden, aangezien hij niet vrijwillig had verklaard en bekend dat hij een tweede slachtoffer had vermoord. Het EHRM bevestigde de stelling van Shabelnik en concludeerde dat art. 6 EVRM inderdaad was geschonden. Gezien het feit dat Shabelnik als getuige verhoord zou worden, maar in feite als verdachte werd ondervraagd, hadden de politieambtenaren hem moeten wijzen op het recht op rechtsbijstand door een raadsman.⁶⁷

Rechtsregels

Het Shabelnik-arrest is doorslaggevend geweest voor de rechtspraak van het EHRM omtrent het recht op rechtsbijstand tijdens politieverhoren. Dit was namelijk het eerste arrest waarin werd gesproken over een algemeen geldende regeling om het recht op rechtsbijstand niet alleen voorafgaand, maar ook tijdens het politieverhoor toe te staan. De voorafgaande consultatie door de raadsman is niet langer voldoende om de verdachte de nodige rechtsbijstand te bieden. Het EHRM streeft naar een algemene regeling van het recht op rechtsbijstand tijdens het politieverhoor, zodat de verdachte ook tijdens het verhoor kan worden bijgestaan door een raadsman.⁶⁸

§4.4 Arrest Plonka/Polen

In het Plonka/Polen-arrest werd een vrouwelijke verdachte, mevrouw Plonka, gearresteerd vanwege verdenking van het doodsteken van een collega. Het Plonka/Polen-arrest is opgenomen in bijlage III. Voorafgaand aan de politieverhoren ondertekende de verdachte een standaardformulier waarin zij aangaf op de hoogte te zijn van haar rechten. In de verhoren die daarna volgden zonder aanwezigheid van een raadsman, bekende de verdachte dat ze haar collega had doodgestoken. Net als in bovenstaande arresten kreeg de verdachte pas veel later, in deze casus tijdens de terechtzitting, voor het eerst een raadsman toegewezen. Tijdens deze zitting gaf verdachte aan de bekentenis onder druk van de politieambtenaren afgelegd te hebben. Plonka was van mening dat zij was geschonden in haar recht op een eerlijk proces op grond van art. 6 EVRM, omdat zij in het proces voorafgaand aan de terechtzitting geen toegang had gekregen tot rechtsbijstand van een raadsman. Het EHRM oordeelde dat uit het ondertekenen van een standaardformulier niet voldoende blijkt dat een verdachte afstand doet van zijn of haar recht op rechtsbijstand. Daarnaast is er niet voldoende rekening gehouden met de kwetsbare positie van verdachte, omdat zij een alcoholprobleem had. Ten slotte werd benoemd dat verdachte nadeel heeft ondervonden van het feit dat de afgelegde verklaring is gebruikt om haar te veroordelen, terwijl ze niet de mogelijkheid had een raadsman te raadplegen. Al met al kwam het EHRM tot de conclusie dat er inbreuk is gemaakt op art. 6 EVRM en dat verdachte Plonka is geschonden in haar proces.⁶⁹

⁶⁷ EHRM 19 februari 2009, nr. 16404/03. (*Shabelnik/Oekraïne*).

⁶⁸ EHRM 19 februari 2009, nr. 16404/03. (*Shabelnik/Oekraïne*).

⁶⁹ EHRM 31 maart 2009, nr. 20310/02. (*Plonka/Polen*).

Rechtsregels

In dit arrest worden door het EHRM concrete voorwaarden opgesteld die betrekking hebben op het doen van afstand van het recht op rechtsbijstand. Zoals in het Salduz-arrest ook al werd genoemd, moet een verdachte (uitdrukkelijk, dan wel stilzwijgend) ondubbelzinnig afstand doen het recht op rechtsbijstand. In het Plonka/Polen-arrest wordt benadrukt dat slechts het invullen van een standaardformulier waarin afstand wordt gedaan van dit recht niet voldoende is. Ook in dit arrest benadrukt het EHRM nogmaals dat het gebruik van een bekennende verklaring, die is afgelegd gedurende een verhoor waarbij geen raadsman aanwezig was, de rechten van de verdachte onherstelbaar schenden.⁷⁰

§4.5 Arrest Pishchalnikov/Rusland

De zaak Pishchalnikov/Rusland heeft betrekking op verdachte Pishchalnikov die werd verdacht van betrokkenheid bij een overval. Pishchalnikov gaf aan uitdrukkelijk te hebben verzocht om rechtsbijstand van een raadsman voorafgaand aan het politieverhoor, maar hier is geen gehoor aan gegeven. Er volgden meerdere politieverhoren, allen in afwezigheid van een raadsman. Tijdens deze verhoren legde verdachte een bekentenis af omtrent deelname aan de overval en enkele andere activiteiten die hij had verricht binnen een criminele groep. Na de terechtzitting, waarin Pishchalnikov wél werd bijgestaan door een raadsman, besloot hij zich te wenden tot het EHRM omdat hij van mening was te zijn geschonden in zijn proces op grond van art. 6 EVRM. Het EHRM bevestigde zijn mening en gaf aan dat de rechten van verdachte zodanig zijn aangetast in de fase voorafgaand aan de terechtzitting, dat art. 6 EVRM werd geschonden en er geen sprake was van een eerlijk proces. Verdachte had niet alleen voorafgaand, maar ook tijdens de verhoren door de politieambtenaren recht op rechtsbijstand van een raadsman. Gezien het feit dat Pishchalnikov uitdrukkelijk om een raadsman had gevraagd, kan er niet gesteld worden dat hij afstand heeft gedaan van zijn recht op rechtsbijstand. Dit heeft geleid tot het onherstelbaar schenden van de verdedigingsrechten van de verdachte.⁷¹

Rechtsregels

Het arrest Pishchalnikov/Rusland wordt gezien als een baanbrekend arrest, omdat het EHRM in deze zaak voor het eerst het recht van een verdachte op rechtsbijstand tijdens het politieverhoor bevestigde. Ook kan de conclusie worden getrokken dat er van de overheid, met name van de politieambtenaren, een actieve houding wordt verwacht om rechtsbijstand te regelen voor een verdachte.⁷²

§4.6 Arrest Dayanan/Turkije

Dit arrest heeft betrekking op verdachte Dayanan die werd verdacht van deelneming aan een illegale gewapende organisatie. Evenals in de zaak Plonka/Polen ondertekende de verdachte een standaardformulier waarin hij aangaf op de hoogte te zijn van zijn rechten als verdachte. Er volgden meerdere verhoren waarin verdachte niet werd bijgestaan door een raadsman. Pas tijdens de terechtzitting kreeg hij voor het eerst een raadsman toegewezen. Ondanks dat Dayanan alle beschuldigingen ontkende, werd hij toch veroordeeld. Daaropvolgend besloot Dayanan naar het EHRM te stappen omdat hem ten onrechte rechtsbijstand was ontzegd tijdens de politieverhoren. Hij werd in het gelijk gesteld en het EHRM concludeerde dat een verdachte een raadsman moet kunnen raadplegen, zodra sprake is van vrijheidsbeneming.⁷³

Rechtsregels

In dit arrest oordeelde het EHRM dat het recht op rechtsbijstand van een raadsman meer inhoudt dan het recht om een raadsman te raadplegen voorafgaand aan het verhoor. Het ontbreken van rechtsbijstand tijdens een politieverhoor leidt ertoe dat het gehele

⁷⁰ EHRM 31 maart 2009, nr. 20310/02. (*Plonka/Polen*).

⁷¹ EHRM 24 september 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5780. (*Pishchalnikov/Rusland*).

⁷² EHRM 24 september 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5780. (*Pishchalnikov/Rusland*).

⁷³ EHRM 13 oktober 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5781. (*Dayanan/Turkije*).

strafproces in strijd is met het recht op een eerlijk proces wat blijkt uit art. 6 EVRM. Ook in deze uitspraak wordt benadrukt dat verklaringen die zijn afgelegd tijdens een politieverhoor zonder rechtsbijstand onrechtmatig moeten worden verklaard.⁷⁴

§4.7 Arrest Brusco/Frankrijk

In de zaak Brusco/Frankrijk werd aan verdachte Brusco pas na urenlange verhoren als getuige de mogelijkheid geboden tot rechtsbijstand door een raadsman. Door de oorspronkelijke verdachte was Brusco aangewezen als opdrachtgever voor een mishandeling, dus moest hij onder ede gehoord worden als getuige. Op grond van zijn eigen verklaringen als getuige, werd Brusco veroordeeld. Aangezien Brusco niet onmiddellijk de mogelijkheid kreeg tot het raadplegen van een raadsman en hij onder de druk van meened moest getuigen, oordeelde het EHRM dat er sprake was van schending van art. 6 EVRM.⁷⁵

Rechtsregels

In dit arrest werd door het EHRM bepaald dat een verdachte het recht heeft zich vanaf het begin van zijn strafproces te laten bijstaan door een raadsman. Dit geldt voorafgaand aan en tijdens het politieverhoor.⁷⁶

§4.8 Arrest Sebalj/Kroatië

De verdachte Sebalj werd gearresteerd op verdenking van meerdere diefstallen. Hoewel Sebalj herhaaldelijk verzocht om rechtsbijstand, werd hem dit niet geboden. Later verklaarde hij tegenover het EHRM gedwongen te zijn om het proces-verbaal van verhoor te ondertekenen, waarin hij hetgeen waarvan hij werd verdacht heeft bekend. Dit leidde tot een gevangenisstraf van ruim drie jaar. Ook stelde Sebalj geschonden te zijn in zijn recht op een eerlijk proces conform art. 6 EVRM, aangezien er geen sprake was van rechtsbijstand gedurende de verhoren. Het EHRM bevestigde dat art. 6 EVRM werd geschonden, in aanmerking genomen dat verdachte was gehoord zonder aanwezigheid van een raadsman terwijl hij geen afstand had gedaan van zijn recht op rechtsbijstand door een raadsman.⁷⁷

Rechtsregels

Het arrest Sebalj/Kroatië is opgenomen in bijlage IV. Het Sebalj-arrest lijkt aan te geven dat het EHRM met al zijn Salduz-gerelateerde uitspraken doelt op de fysieke aanwezigheid van de raadsman tijdens het politieverhoor. In eerdere uitspraken werd dit af en toe ook al geïmpliceerd, maar het kon niet eerder met zekerheid worden vastgesteld. Ook wordt in dit arrest wederom benoemd dat een bekennende verklaring die is afgelegd zonder aanwezigheid van een raadsman art. 6 EVRM schendt. Het arrest Sebalj/Kroatië is echter nog niet onherroepelijk verklaard, aangezien het nog niet is voorgelegd aan de Grote Kamer van het EHRM.⁷⁸

§4.9 Arrest Navone e.a./Monaco

Het arrest Navone e.a./Monaco gaat over de verdachten Navone, Lafleur en Re die in Monaco werden aangehouden vanwege verdenking van meerdere strafbare feiten. Dit arrest is opgenomen in bijlage V. Op het politiebureau werd aan de verdachten gevraagd of zij gebruik wilden maken van hun recht op rechtsbijstand. Navone en Lafleur gaven aan dit niet te willen, hoewel Lafleur hier dezelfde dag nog op terugkwam. Verdachte Re wilde wel gebruik maken van zijn recht op rechtsbijstand. Vervolgens werden de drie verdachten verscheidene keren gehoord en werden verklaringen afgelegd, zonder dat daar een raadsman bij aanwezig was. Deze casus vond plaats nadat de Richtlijn 2013/48/EU was ingevoerd, waarin werd bepaald dat een verdachte het recht heeft op

⁷⁴ EHRM 13 oktober 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5781. (Dayanan/Turkije).

⁷⁵ EHRM 14 oktober 2010, ECLI:NL:XX:2010:BO3656. (Brusco/Frankrijk).

⁷⁶ EHRM 14 oktober 2010, ECLI:NL:XX:2010:BO3656. (Brusco/Frankrijk).

⁷⁷ EHRM 28 juni 2011, nr. 4429/09. (Sebalj/Kroatië).

⁷⁸ EHRM 28 juni 2011, nr. 4429/09. (Sebalj/Kroatië).

rechtsbijstand vanaf het moment van aanhouding gedurende het hele proces. De drie verdachten dienden als reactie hierop een verzoek tot vrijlating in, omdat ze van mening waren dat ze werden geschonden in hun recht op een eerlijk proces. Ze hadden ten onrechte geen toegang gekregen tot een raadsman en waren niet gewezen op hun zwijgrecht. Navone en Lafleur stelden zelfs dat ze nooit afstand hadden gedaan van hun recht op rechtsbijstand. Daarnaast stelden ze zich op het standpunt dat hun raadsman niet aanwezig was geweest bij de verhoren. De beroepen van alle drie de verdachten werden echter verworpen. Navone en Lafleur hadden namelijk wel degelijk afstand gedaan van hun recht en wat betreft Re werd gezegd dat de door hem gekozen raadsman niet bereikbaar was, dus werd het verhoor afgelegd zonder raadsman. Uiteindelijk besloten de drie verdachten naar het EHRM te stappen om hun gelijk te halen. Het EHRM bevestigde dat ze werden geschonden in hun recht op een eerlijk proces.⁷⁹

Rechtsregels

In het arrest Navone e.a./Monaco werd voor het eerst definitief bevestigd dat het recht op rechtsbijstand niet alleen de consultatiebijstand, maar ook rechtsbijstand tijdens de politieverhoren omvat. Enkel de rechtsbijstand voorafgaand aan het verhoor is volgens het EHRM onvoldoende om verdachten de nodige rechtsbijstand te kunnen bieden waar zij recht op hebben.⁸⁰

§4.10 Tussenconclusie

Uit de arresten Salduz/Turkije, Panovits/Cyprus, Shabelnik/Oekraïne, Plonka/Polen, Pishchalnikov/Rusland, Dayanan/Turkije, Brusco/Frankrijk, Sebalj/Kroatië en Navone e.a./Monaco kan een aantal belangrijke rechtsregels worden afgeleid. Uit de arresten blijkt dat een verdachte op grond van art. 6 EVRM recht heeft op rechtsbijstand voorafgaand aan een politieverhoor. Een aangehouden verdachte moet hier altijd vóór het politieverhoor op gewezen worden. In het Salduz-arrest werd aangegeven dat minderjarige verdachten naast de zogenoemde consultatiebijstand ook recht hebben op verhoorbijstand. Dit gold in eerste instantie nog niet voor meerderjarige verdachten, maar gekeken naar de rechtsregels die voortvloeien uit de arresten Shabelnik, Pishchalnikov, Sebalj en Navone e.a. blijkt de voorafgaande consultatiebijstand niet langer voldoende te zijn om een verdachte de nodige rechtsbijstand te bieden en wordt door het EHRM bevestigd dat een meerderjarige verdachte ook recht heeft op rechtsbijstand tijdens het politieverhoor. Een verdachte kan alleen afstand kan doen van zijn recht op rechtsbijstand door dit uitdrukkelijk dan wel stilzwijgend, maar in elk geval ondubbelzinnig aan te geven. Slechts het invullen van een standaardformulier is niet voldoende om afstand te doen. Ook kan uit de arresten worden afgeleid dat het recht op toegang tot een raadsman in sommige gevallen beperkt kan worden, maar dat dit niet onnodig afbreuk mag doen aan de verdedigingsrechten van de verdachte. Belastende verklaringen die zijn afgelegd gedurende een politieverhoor terwijl de verdachte voorafgaand of tijdens het verhoor geen toegang had tot een raadsman, mogen dan ook niet gebruikt worden als bewijs. Wanneer dit wel wordt gedaan, worden de verdedigingsrechten van de verdachte onherstelbaar aangetast en is er geen sprake meer van een eerlijk proces conform art. 6 EVRM. Deze laatste rechtsregel geeft indirect bevestiging op de vraag of er een lijn te herkennen is in deze arresten van het EHRM met betrekking tot onder druk afgelegde verklaringen en eventueel daaruit volgende rechterlijke dwalingen. Belastende verklaringen die worden afgelegd zonder dat de verdachte de mogelijkheid heeft gekregen tot rechtsbijstand schenden art. 6 EVRM en daarmee het eerlijk proces. In feite mogen dus alleen de belastende verklaringen die zijn afgelegd in aanwezigheid van een raadsman worden gebruikt voor het bewijs. Deze regel versterkt de rechtspositie van de verdachte en leidt daarnaast tot minder onder druk afgelegde verklaringen. De raadsman neemt door zijn aanwezigheid namelijk zowel een beschermende als een controlerende rol op zich, door de verdachte te wijzen op zijn rechten en een eerlijke bewijsvoering en juiste verhoormethodes te waarborgen.

⁷⁹ EHRM 24 oktober 2013, nr. 62880/11, nr. 62892/11, nr. 62899/11. (Navone e.a./Monaco).

⁸⁰ EHRM 24 oktober 2013, nr. 62880/11, nr. 62892/11, nr. 62899/11. (Navone e.a./Monaco).

Hoofdstuk 5: De invloed van de raadsman

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de deelvraag ‘Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?’. Om een antwoord te vinden op deze vraag zijn drie strafrechtadvocaten geïnterviewd over hun rol als raadsman bij de verhoorbijstand. Dit is gedaan door middel van een half gestructureerd interview. Daarnaast is er een interview afgenomen met een officier van justitie om de visie van het Openbaar Ministerie op de verhoorbijstand mee te nemen in het onderzoek. Ook dit is gedaan door middel van een half gestructureerd interview. De relevante informatie die naar voren is gekomen uit de interviews wordt in dit hoofdstuk besproken. De volledige uitwerking van de interviews is terug te vinden in bijlage VI tot en met bijlage IX. Ten slotte is de informatie uit de voorgaande hoofdstukken gebruikt om de invulling van de rol van de raadsman tijdens een politieverhoor te beschrijven.

§5.1 De rol van de raadsman

Uit de in hoofdstuk twee en drie behandelde wet- en regelgeving kan worden opgemaakt dat de rol van de raadsman tijdens het politieverhoor in aanzienlijke mate wordt ingeperkt. Volgens Richtlijn 2013/48/EU zou een raadsman actief deel moeten kunnen nemen aan een verhoor door onder meer vragen te stellen, om verduidelijking te vragen en verklaringen af te leggen. In de Beleidsbrief OM en het binnenkort in werking tredende Besluit inrichting en orde politieverhoor⁸¹ zijn echter regels opgenomen die de rol van de raadsman behoorlijk inperken. De raadsman mag slechts aan het begin en aan het einde van het verhoor opmerkingen maken of vragen stellen. De raadsman mag geen vragen beantwoorden namens de verdachte, tenzij de verdachte en de verbalisant(en) hiermee hebben ingestemd. Ook wordt uitgesloten dat de raadsman tijdens het verhoor zijn cliënt mag wijzen op zijn recht om te zwijgen. Indien dit noodzakelijk is, mag de raadsman wel ingrijpen als het pressieverbod dreigt te worden overtreden, wanneer een verdachte een vraag niet begrijpt of wanneer de toestand van verdachte zodanig is dat het verhoor moet worden onderbroken.⁸² Door alle beperkingen met betrekking tot de rol van de raadsman tijdens het politieverhoor lijkt er geen sprake meer te zijn van daadwerkelijke deelname aan het verhoor. Volgens de relevante wet- en regelgeving kan een raadsman dus weinig invloed uitoefenen gedurende zijn aanwezigheid bij een politieverhoor. Hoe de rol van de raadsman in de praktijk wordt ingevuld, zal blijken uit de hierop volgende paragrafen.

§5.2 Visie van strafrechtadvocaten

Om de rol van de raadsman tijdens een politieverhoor en de wijze waarop zij invloed uit kunnen oefenen beter in kaart te brengen, zijn drie strafrechtadvocaten geïnterviewd. Uit de interviews bleek dat zij alledrie bekend zijn met het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015 waarin werd bepaald dat een aangehouden verdachte vanaf 1 maart 2016 recht heeft op een raadsman tijdens het politieverhoor. De aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor wordt door de advocatuur gezien als een goede ontwikkeling. Het creëert namelijk meer balans tussen de verdachte en de recherche.⁸³ Ook kan een raadsman meer invloed uitoefenen door aanwezig te zijn bij een verhoor.⁸⁴

Frequentie verhoorbijstand

Sinds de uitspraak van de Hoge Raad d.d. 22 december 2015 komt het regelmatig voor dat een raadsman aanwezig dient te zijn bij politieverhoren om rechtsbijstand te verlenen. Dit is echter wel afhankelijk van het aantal cliënten en de piketdiensten die je als raadsman hebt. Naar inschatting van mr. Bos komt het gemiddeld vijf keer per maand voor dat hij een verdachte moet bijstaan tijdens een verhoor. Aangezien de verhoorbijstand op dit moment nog vrij nieuw is, moet er afgewacht worden hoe dit in de praktijk zal uitpakken.

⁸¹ Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.

⁸² Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884.

⁸³ Bijlage VI: Interview mr. W.B.M. Bos.

⁸⁴ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

Naar verwachting zal het verlenen van verhoorbijstand in de toekomst vaker voor gaan komen.⁸⁵ Als raadsman heb je hier vooral mee te maken in de piketfase, aldus mr. Loevendie. Indien je als raadsman piketdienst hebt, dien je vrijwel altijd bij het verhoor aanwezig te zijn. Buiten de piketdiensten om komt het gemiddeld zo'n vijf keer per maand voor. Hoe vaker een raadsman piketdienst heeft, hoe vaker het voor zal komen dat hij verhoorbijstand dient te verlenen aan een cliënt.⁸⁶ Ook mr. Neijndorff geeft aan dat hij regelmatig cliënten bij moet staan tijdens een verhoor. Dit gebeurt bijna wekelijks. In sommige weken komt het echter vaak voor en in andere weken weer helemaal niet.⁸⁷

Invulling rol van de raadsman in de praktijk

Tijdens de interviews is aan bod gekomen hoe de rol van een raadsman in de praktijk wordt ingevuld tijdens een politieverhoor. Volgens de huidige richtlijnen mag een raadsman erg weinig doen tijdens zijn aanwezigheid bij een politieverhoor. De rol van de raadsman wordt beperkt tot bij het verhoor zitten en vooraf en achteraf overleggen met de cliënt. In de praktijk heeft de raadsman echter meer vrijheden. De hoeveelheid ruimte die hij krijgt tijdens het verhoor is uiteraard wel afhankelijk van de verhorend ambtenaar. Over het algemeen is er bij kleine zaken meer mogelijk dan bij grote zaken. In grote zaken is het belang van de verbalisanten namelijk groter en houden zij zich strikter aan de richtlijnen.⁸⁸

Het komt vaak voor dat de raadsman verduidelijkingsvragen mag stellen of mag verzoeken om het verhoor te onderbreken voor overleg met zijn cliënt. Daarnaast kan een raadsman invloed uitoefenen tijdens het verhoor door in te grijpen als het verhoor de verkeerde kant op dreigt te gaan. Dit kan hij doen door het verhoor te onderbreken en met zijn cliënt te overleggen of door het stellen van verduidelijkingsvragen.⁸⁹

'Volgens de richtlijn mag een raadsman erg weinig doen, namelijk bij het verhoor zitten, mooi zijn en voor- en achteraf overleggen met de cliënt. In de praktijk heeft een raadsman vaak meer vrijheden.'

- Mr. W.B.M. Bos, raadsman.

Mr. Neijndorff geeft echter aan ook in te grijpen wanneer de verhorend ambtenaar zich strikt aan de regels houdt en hij als raadsman niets mag zeggen. Hierdoor loopt hij wel het risico een waarschuwing te krijgen en bij de volgende waarschuwing het verhoor uitgezet te worden. Het is echter de taak van de raadsman om de cliënt te adviseren en te controleren of de regels worden nageleefd, dus als er moet worden ingegrepen, gebeurt dat ook.

'Als ik zie dat er rare dingen gebeuren, dan zeg ik daar iets over. Ik leg uit waarom ik er iets over zeg, maar loop hiermee wel het risico om een waarschuwing te krijgen en bij de volgende waarschuwing er uit gezet te worden. Dit risico neem ik op de koop toe, anders zit ik voor niets naast mijn cliënt.'

- Mr. R.W.J.H.A. Neijndorff, raadsman.

Daarnaast is het belangrijk dat je je als raadsman redelijk opstelt. Die redelijkheid wordt namelijk ook verwacht van de verbalisanten. In de eerste vijf à tien minuten van het verhoor vindt in feite een kennismaking plaats met de verbalisanten, waaruit is op te maken hoe elke partij in het verhoor staat. Als raadsman moet je niet te hard op je strepen gaan staan, aangezien dit regelmatig leidt tot minder medewerking van de verbalisanten. In de praktijk blijkt deze manier goed te werken en krijgt een raadsman meer ruimte als hij zich redelijk opstelt.⁹⁰

⁸⁵ Bijlage VI: Interview mr. W.B.M. Bos.

⁸⁶ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

⁸⁷ Bijlage VIII: Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff.

⁸⁸ Bijlage VIII: Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff.

⁸⁹ Bijlage VI: Interview mr. W.B.M. Bos.

⁹⁰ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

Onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen

De geïnterviewde raadslieden verwachten echter niet dat de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor het onder druk afleggen van verklaringen en de mogelijk daaruit volgende rechterlijke dwalingen volledig kan voorkomen. Mr. Bos verklaart dat je dit nooit helemaal kunt voorkomen, maar verminderen is wel mogelijk. Van een raadsman mag verwacht worden dat hij ingrijpt in het verhoor wanneer dit nodig is.

Mr. Loevendie is van mening dat je rechterlijke dwalingen, voor zover deze bestaan uit valse bekentenissen, zeker kunt verminderen en wellicht zelfs voorkomen door een raadsman aanwezig te laten zijn bij het verhoor. Vooral in zwaardere zaken, maar ook in minder zware zaken, kan de druk van de verbalisanten zo erg zijn voor een onervaren verdachte, dat hij wordt verleid tot het doen van een valse bekentenis. Door aanwezig te zijn bij het verhoor, kun je als raadsman ingrijpen als zo'n situatie zich voordoet.

‘Voor zover dwaling bestaat uit valse bekentenissen denk ik dat je dit zeker kunt voorkomen.’

- Mr. J.M.A. Loevendie, raadsman.

Volgens mr. Neijndorff wordt er echter niet altijd ingegrepen. Met name bij piketdiensten wordt er ook verhoorbijstand verleend door raadslieden die normaal gesproken geen strafrechtelijke zaken behandelen en hier weinig kennis van hebben, maar hiertoe worden verplicht door de ‘algemene’ praktijk waarbij ze in dienst zijn. Ook zijn er luie en ongemotiveerde raadslieden die niet ingrijpen en alleen aanwezig zijn bij het verhoor, omdat ze daar een vergoeding voor krijgen.⁹¹ Een raadsman die aanwezig is bij het verhoor én zich tevens kritisch opstelt, zou het onder druk afleggen van verklaringen dus wel tegen kunnen gaan, aldus mr. Neijndorff.

Daarnaast krijgt de raadsman, indien hij aanwezig is bij het verhoor, door de vraagstelling van de verbalisanten in een heel vroeg stadium informatie over het bewijs waarover zij beschikken. Daarop kun je als raadsman meteen anticiperen en vragen om aanvullend onderzoek.⁹²

Inrichting verhoorbijstand

Om meer invloed uit te kunnen oefenen als raadsman is het noodzakelijk om de verhoorbijstand anders in te richten. Door de raadsman gelijkwaardig te maken aan de recherche, zou een raadsman al veel meer invloed uit kunnen oefenen, aldus mr. Bos. Daarnaast dient een raadsman te allen tijde het recht te hebben om in te kunnen grijpen, uiteraard binnen redelijke grenzen. Verder is het aan te bevelen dat een raadsman voorafgaand aan het gesprek en het verhoor met de cliënt de beschikking krijgt over het dossier. Hierdoor heeft de raadsman meer kennis over de zaak en kan hij zijn cliënt beter adviseren. Mr. Loevendie raadt aan om de opstelling tijdens het verhoor aan te passen. In plaats van schuin achter de cliënt, kan de raadsman het beste naast de cliënt of zelfs tussen de cliënt en de verbalisanten in plaatsnemen. Op deze manier is het mogelijk om de gezichtsuitdrukkingen en lichaamstaal van zowel de verbalisanten als de cliënt te zien, aangezien body language ook tamelijk belangrijk is.

‘Ik zit altijd naast de cliënt, het liefst zelfs aan de zijkant van het bureau zodat ik de gezichten kan zien van de verbalisanten en de cliënt. De body language van de cliënt is ook tamelijk belangrijk.’

- Mr. J.M.A. Loevendie, raadsman.

Ook dient een raadsman bezwaar te kunnen maken tegen onder meer de formulering van een bepaalde vraag, de manier van optreden van de verbalisanten en de toonzetting. Verder zou een raadsman tijdens het verhoor een soort time-out aan moeten kunnen vragen om te overleggen met de cliënt of met de verbalisanten. Uiteindelijk draait alles om waarheidsvinding en zijn raadslieden er niet om de waarheidsvinding te blokkeren. Het kan echter voorkomen dat een raadsman in het belang van de verdachte adviseert om

⁹¹ Bijlage VIII: Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff.

⁹² Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

niet te verklaren. Het moet dus mogelijk zijn voor een raadsman om hier een afweging in te maken en een verdachte kunnen adviseren om zich op zijn zwijgrecht te beroepen.⁹³

Een andere mogelijkheid om de verhoorbijstand in te richten, is het opnemen van alle verhoren. Het gebeurt regelmatig dat een vraag in werkelijkheid anders gesteld wordt dan hoe het op papier staat. De formulering van een vraag is echter wel degelijk van belang. Ook wordt er vaak heel sturend gevraagd tijdens een verhoor, maar is dit niet op papier terug te zien. Door een opgenomen verhoor terug te kijken, kan er gecontroleerd en eventueel ingegrepen worden. De aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor leidt in de meeste gevallen al tot een grotere zorgvuldigheid van de verbalisanten. Het verhoor wordt zorgvuldiger op papier gezet en er volgt een beter proces-verbaal. De raadsman kan dit proces-verbaal controleren en eventueel laten corrigeren voordat de cliënt dit ondertekent.⁹⁴

§5.3 Visie van het Openbaar Ministerie

Naast de interviews met de strafrechtadvocaten is er ook een interview afgenomen met een officier van justitie.⁹⁵ Hierdoor is het mogelijk om de visie van het Openbaar Ministerie (OM) op de verhoorbijstand in het onderzoek te betrekken. De officier van justitie, mr. L. van den Oever, is bekend met het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015. Net als de raadslieden is zij van mening dat het feit dat verdachten verhoorbijstand kunnen krijgen een positieve ontwikkeling is. Ook voor het OM kan dit worden gezien als een positieve ontwikkeling, omdat zij van mening is dat een verdachte op elk moment rechtsbijstand moet kunnen krijgen.

‘Voor het OM is dit ook een positieve ontwikkeling. Wij zijn wel voorstander van de verhoorbijstand. Iedere verdachte zou op elk moment rechtsbijstand moeten kunnen krijgen als hij dat wil. Dat komt de strafzaak alleen maar ten goede.’

- Mr. L. van den Oever, officier van justitie.

Iedere verdachte zou op elk moment rechtsbijstand, dus ook verhoorbijstand, moeten kunnen krijgen. Het is namelijk goed als er iemand is die zich inzet voor de belangen van de verdachte. Een raadsman draagt ertoe bij dat er beter gelet wordt op de rechten van de verdachte.⁹⁶

Invulling rol van de raadsman in de praktijk

Het OM heeft niet veel in te brengen wat betreft de wijze waarop de rol van een raadsman moet worden ingevuld tijdens een politieverhoor. Verder is het OM van mening dat de strenge beperkingen die zijn opgenomen in de (toekomstige) wet- en regelgeving in de praktijk wel meevallen. In de praktijk komt het er op neer dat de politie de raadsman alle ruimte geeft om vragen te stellen of dingen in te brengen, zolang de raadsman zich meewerkend opstelt. Onderling respect en respect voor elkaars rol is erg belangrijk. Pas op het moment dat een raadsman zich lastig gedraagt en hiermee de verhoudingen verstoort, zal dit doorwerken in het verhoor. Zolang iedere partij zijn eigen rol aanhoudt, zal het verhoor echter prima verlopen en zal de raadsman meer mogen dan slechts aan het begin en het eind van het verhoor opmerkingen maken of vragen stellen. Het OM geeft de voorkeur aan een raadsman die op professionele wijze opkomt voor de belangen van zijn cliënt. Zolang hij dit met fatsoen doet en professioneel optreedt, zullen de beperkingen tijdens het verhoor in de meeste situaties meevallen.

Bij verhoren die worden afgenomen door een officier van justitie komt het ook geregeld voor dat de officier voorafgaand aan het verhoor overleg heeft met de raadsman.

⁹³ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

⁹⁴ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

⁹⁵ Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever.

⁹⁶ Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever.

Hierin wordt besproken waar het verhoor over gaat, waar beide partijen naar toe willen en welke belangen er besproken moeten worden.⁹⁷

Onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen

Naar verwachting zullen het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de mogelijk daaruit volgende rechterlijke dwalingen verminderen door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor. Mr. Van den Oever benadrukt dat rechterlijke dwalingen niet snel voorkomen en vaak los staan van het verhoor zelf. In het grootste gedeelte van de zaken komen er ook geen onder druk afgelegde verklaringen voor. Verklaringen waarbij er een risico is dat ze onder druk worden afgelegd, vallen meestal onder categorie A-zaken. Deze zaken worden vaak al audiovisueel geregistreerd. Wat betreft de overige verklaringen kunnen raadslieden nu in ieder geval zelf toetsen of er sprake is van het uitoefenen van druk tijdens het verhoor. Naar alle waarschijnlijkheid leidt dit tot minder onder druk afgelegde verklaringen. Het is wel van belang om te beseffen dat er altijd sprake is van enige druk of spanning tijdens een verhoor.

‘Ik denk ook dat het goed is om te zien dat er heus niet zoveel mis gaat als er altijd geroepen wordt. Enige druk of spanning is er natuurlijk altijd, dat betekent niet dat iemand niet in vrijheid een verklaring heeft kunnen afleggen.’

- Mr. L. van den Oever, officier van justitie.

De aanwezigheid van een raadsman heeft in die zin een positief effect, aangezien de raadsman de verdachte steunt en uitleg kan geven. Dit kan al een deel van de spanning voor de verdachte verminderen.⁹⁸

Inrichting verhoorbijstand

In de ogen van mr. Van den Oever kan de inrichting van de verhoorbijstand op bepaalde punten verbeterd worden. De verhoorbijstand zou beter tot zijn recht komen wanneer de strafzaken alleen worden behandeld en verhoorbijstand alleen wordt verleend door echte strafrechtsspecialisten. Op dit moment wordt dit ook gedaan door raadslieden met een algemene praktijk, die niet specifiek gespecialiseerd zijn in het strafrecht. Zij hebben vaak minder kennis van het strafrecht en stellen zich daarnaast minder kritisch op wat betreft het naleven van de regels. Strafrechtsspecialisten hebben ervaring met de opbouw van dossiers en zijn op de hoogte van alle procedures en regels binnen het strafrecht. Het inzetten van strafrechtsspecialisten zou de kwaliteit van de rechtsbijstand ten goede komen. Een andere optie is het opnemen van alle verhoren, maar dit heeft ook nadelen. Het opnemen van verhoren kost veel geld en vooral veel tijd. Alle opnames moeten bewaard en uitgewerkt worden. Ten slotte moet er duidelijke wetgeving komen die ruimte geeft om het verhoor praktisch in te vullen. Raadslieden, de politie en het OM moeten geen vijanden van elkaar zijn, maar juist respect tonen voor elkaars rol. Uiteindelijk werken alle partijen naar hetzelfde doel, namelijk een goede strafrechtspleging.⁹⁹

§5.4 Tussenconclusie

In dit hoofdstuk werd ingegaan op de vraag ‘Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?’. Conform de relevante wet- en regelgeving kan worden gesteld dat de rol van de raadsman tijdens het verhoor wordt beperkt. Volgens Richtlijn 2013/48/EU moet een raadsman actief deel kunnen nemen aan een verhoor. Door de regels die zijn opgenomen in het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor en de Beleidsbrief OM is dit echter niet mogelijk, omdat de raadsman slechts aan het begin en eind van het verhoor vragen mag stellen en opmerkingen mag maken. Hierdoor lijkt er geen sprake te zijn van daadwerkelijke deelname aan het verhoor. In de interviews komt echter naar voren dat de raadsman in de praktijk meer vrijheden heeft. Een raadsman mag vaak verduidelijkingsvragen stellen of verzoeken om

⁹⁷ Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever.

⁹⁸ Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever.

⁹⁹ Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever.

te overleggen met zijn cliënt. Ook kan een raadsman invloed uitoefenen door in te grijpen wanneer bijvoorbeeld het pressieverbod niet in acht wordt genomen. Over het algemeen geldt dat een raadsman meer ruimte krijgt wanneer hij zich redelijk opstelt ten opzichte van de verbalisanten. Ook krijgt een raadsman in kleine zaken meestal meer ruimte dan in grote zaken. In grote zaken is het belang van de verbalisanten namelijk groter en zullen zij zich strikter aan de regels houden.

Een raadsman zou meer invloed kunnen uitoefenen door hem gelijkwaardig te maken aan de verbalisanten. Daarnaast dient een raadsman te allen tijden het recht te hebben om in te kunnen grijpen, bezwaar te maken of om zijn cliënt te adviseren om zich te beroepen op zijn zwijgrecht. Verder zou de invloed van de raadsman vergroot kunnen worden door hem tijdig de beschikking te geven over het dossier of door het opnemen van alle verhoren. Cliënten kunnen hierdoor beter geadviseerd worden en raadslieden kunnen achteraf het verhoor controleren. Naar verwachting zullen het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen zeker verminderen door de aanwezigheid van een raadsman bij het verhoor. Een raadsman kan nu namelijk zelf toetsen of er druk wordt uitgeoefend tijdens een verhoor en dient in te grijpen wanneer het pressieverbod overtreden dreigt te worden. Om bij te kunnen dragen aan het verminderen van onder druk afgelegde verklaringen, dient een raadsman zich echter wel kritisch op te stellen en, zover mogelijk, actief deel te nemen aan het verhoor. Het komt echter voor dat de consultatie- en/of verhoorbijstand wordt verleend door raadslieden die normaal gesproken zaken binnen andere rechtsgebieden behandelen, waardoor zij minder kennis hebben van het strafrecht en vaak minder kritisch controleren of regels worden nageleefd en het pressieverbod in acht wordt genomen. Hierdoor is het niet mogelijk om het onder druk afleggen van verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen volledig te voorkomen, maar verminderen is ook al een stap in de goede richting.

Hoofdstuk 6: Complicaties

Dit laatste inhoudelijke hoofdstuk heeft betrekking op de complicaties die optreden als gevolg van de veranderde wet- en regelgeving omtrent de consultatie- en verhoorbijstand. De deelvraag die in dit hoofdstuk wordt behandeld luidt als volgt: 'Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de veranderde wet- en regelgeving omtrent de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?'. Voor de beantwoording van deze vraag is gebruik gemaakt van zowel informatie uit rechtsbronnen- en literatuur, als van de informatie die is verkregen door het afnemen van interviews en observaties. Naast de belangrijkste complicaties zullen ook de mogelijke oplossingen worden besproken.

§6.1 ZSM en rechtsbijstand

Eén van de algemene knelpunten binnen het strafprocesrecht is de lange duur van de procedures. Strafrechtprocedures laten in de regel veel te lang op zich wachten.¹⁰⁰ Om de duur van deze procedures te bevorderen, heeft het OM de ZSM-werkwijze opgezet. ZSM staat voor 'Zo Snel, Slim, Selectief, Simpel, Samen en Samenlevingsgericht Mogelijk'.¹⁰¹ Met deze nieuwe werkwijze beoogt het OM een sneller afdoeningsproces te realiseren, waarin zaken zelfs zonder tussenkomst van een rechter kunnen worden afgedaan.¹⁰² ZSM is een samenwerking tussen meerdere ketenpartners. Het OM, de politie, de reclassering, slachtofferhulp en de Raad voor de Kinderbescherming werken samen om veel voorkomende criminaliteit, zoals winkeldiefstal, vernieling of lichte mishandeling voortvarend op te lossen. Indien een verdachte is aangehouden, wordt er zo snel mogelijk beslist over het afdoeningstraject.¹⁰³ De officier kan er onder meer voor kiezen om de verdachte te dagvaarden of een strafbeschikking op te leggen. Ook de advocatuur wordt, weliswaar in mindere mate, bij de ZSM betrokken. Om de rol van de raadsman en eventuele knelpunten binnen de ZSM te bestuderen, is er een dienst van een ZSM-raadsman geobserveerd. De volledige uitwerking van de observatie is terug te vinden in bijlage X. Gedurende deze observatie zijn er meerdere knelpunten aan het licht gekomen. Allereerst zal de rol van de ZSM-raadsman kort worden toegelicht. Vervolgens wordt er ingegaan op de knelpunten en mogelijke oplossingen.

In een normale strafrechtprocedure wordt een verdachte voorafgaand aan het eerste politieverhoor op zijn recht op rechtsbijstand gewezen. Wanneer een verdachte bij de politie afstand doet van zijn consultatierecht en recht op verhoorbijstand wordt hij in contact gebracht met de ZSM-raadsman. Dit is een piketraadsman die op dat moment ZSM-dienst heeft en de hele dag aanwezig dient te zijn op een ZSM-locatie. Door middel van een videoverbinding heeft de ZSM-raadsman contact met de verdachte om te verifiëren of hij weet waar hij afstand van heeft gedaan. Het komt namelijk regelmatig voor dat een verdachte afstand heeft gedaan, omdat hij verkeerd is ingelicht over zijn rechten. Tijdens het gesprek kan de verdachte er voor kiezen om alsnog gebruik te maken van het consultatierecht of het recht op verhoorbijstand. Het consultatiegesprek tussen de verdachte en de ZSM-raadsman zal vervolgens ook plaatsvinden via de videoverbinding. Het verlenen van verhoorbijstand is echter niet mogelijk via een videoverbinding.¹⁰⁴

Knelpunten ZSM

Het grootste knelpunt binnen de ZSM-werkwijze is het feit dat er geen verhoorbijstand kan worden verleend via de videoverbinding. Wanneer een verdachte gebruik wil maken van zijn recht op verhoorbijstand heeft de ZSM-raadsman twee opties. Hij kan er voor kiezen om zelf naar de locatie te reizen waar het verhoor plaatsvindt om de verdachte in persoon bij te staan. De raadsman dient bij deze optie wel vervanging te regelen voor zijn

¹⁰⁰ 'ZSM', *De Haan strafrechtadvocaten* 27 april 2016, www.dehaanstrafrecht.nl/nieuws/373-zsm.

¹⁰¹ 'Landelijke invoering van de ZSM werkwijze', *Openbaar Ministerie* 27 april 2016, www.om.nl/vaste-onderdelen/zoeken/@24445/factsheet-zsm/.

¹⁰² Mevis 2013, p. 256.

¹⁰³ 'Veel voorkomende criminaliteit (ZSM)', *Openbaar Ministerie* 27 april 2016, www.om.nl/onderwerpen/werkwijze-van-het-om/.

¹⁰⁴ Bijlage X: Observatie ZSM-bureaudienst.

ZSM-dienst. De tweede optie is het inlichten van de piketraadsman die op dat moment piketdienst heeft, zodat de piketraadsman de verdachte verhoorbijstand kan verlenen.¹⁰⁵ Bij de tweede optie krijgt de piketraadsman echter ook de vergoeding voor het verlenen van de verhoorbijstand, waardoor de ZSM-raadsman inkomsten misloopt. Om dit te voorkomen zal een ZSM-raadsman proberen om de verdachte zoveel mogelijk bij te staan door middel van een videoverbinding. Dit komt de kwaliteit van de rechtsbijstand echter niet ten goede. Rechtsbijstand tijdens een persoonlijk gesprek wordt over het algemeen als prettiger ervaren door verdachten dan rechtsbijstand via een videoverbinding. Ook is het makkelijker om een vertrouwensband op te bouwen in een persoonlijk gesprek. Ondanks de meerwaarde van het verlenen van rechtsbijstand in een persoonlijk gesprek kiest een ZSM-raadsman er toch vaak voor om de verdachte zoveel mogelijk zelf bij te staan om te voorkomen dat er inkomsten worden misgelopen. Dit kan ten koste gaan van de kwaliteit van de rechtsbijstand.

Als tweede knelpunt binnen de ZSM-werkwijze kan de verplichte aanwezigheid van de raadsman op de ZSM-locatie worden genoemd. De ZSM-raadsman dient de hele dag aanwezig te zijn op de ZSM-locatie, ook wanneer er bijna geen meldingen binnenkomen. Het kan dus voorkomen dat de ZSM-raadsman heel de dag voor niets aanwezig is. Hierdoor wordt hij beperkt in het verlenen van rechtsbijstand aan zijn andere cliënten. De ZSM-raadsman mag de ZSM-locatie niet verlaten zonder vervanging te regelen. Dit maakt het dus onmogelijk om op deze dag zittingen of andere afspraken met cliënten te plannen. Uiteindelijk kan dit er zelfs toe leiden dat afspraken en zittingen uitgesteld moeten worden, waardoor de strafrechtprocedure vertraging op kan lopen.

Het derde knelpunt binnen de ZSM-werkwijze is de geringe informatie waarover de ZSM-raadsman de beschikking heeft. Voorafgaand aan het eerste gesprek, de consultatiebijstand en de verhoorbijstand heeft de ZSM-raadsman het dossier van de verdachte normaliter nog niet tot zijn beschikking. Hij krijgt slechts het proces-verbaal van aanhouding, het voorgeleidingsproces-verbaal en de justitiële documentatie van de verdachte.¹⁰⁶ Nadere informatie over de verdachte en het dossier komen meestal pas in de loop van de dag, nadat de consultatiebijstand is verricht, in handen van de ZSM-raadsman. Ondanks de beperkte kennis die de ZSM-raadsman heeft over de verdachte en het dossier dient hij de verdachte toch rechtsbijstand te verlenen. De consultatie- en verhoorbijstand zullen hierdoor minder effectief zijn.¹⁰⁷ Dit knelpunt doet zich echter niet alleen voor binnen de ZSM-werkwijze. Ook bij het verlenen van consultatie- en/of verhoorbijstand tijdens een piketdienst is dit het geval.¹⁰⁸

Mogelijke oplossingen

Er is op dit moment nog geen geschikte oplossing voor het knelpunt dat er geen verhoorbijstand kan worden verleend binnen de ZSM-werkwijze. De verdachte zal zich gedurende het verhoor bij moeten laten staan door een andere raadsman of moeten wachten tot de ZSM-raadsman vervanging heeft geregeld en zelf naar de verhoorlocatie kan komen. Indien de raadsman kiest voor de tweede optie, lost dit ook het knelpunt omtrent het onpersoonlijke karakter van de videoverbinding op. De raadsman zal effectievere bijstand kunnen verlenen door zijn cliënt in persoon te ontmoeten en bij te staan. Het tweede knelpunt kan opgelost worden door de ZSM-dienst op te delen in twee kortere diensten. Op dit moment duurt een dienst van 09:00 uur tot 20:00 uur. In sommige regio's wordt er al gebruik gemaakt van twee 'halve' diensten. Dit lijkt ook een goede oplossing te zijn voor de overige regio's. Een ZSM-raadsman is op deze manier maar een halve dag kwijt waarin hij zijn andere cliënten niet kan bijstaan. Een andere mogelijkheid om dit knelpunt tegen te gaan, is een werkwijze waarbij de raadsman vanaf zijn eigen locatie in kan loggen en de verdachte kan bijstaan door middel van een videoverbinding. Op deze wijze hoeft de ZSM-raadsman niet heel de dag verplicht aanwezig te zijn op de

¹⁰⁵ Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever.

¹⁰⁶ Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever.

¹⁰⁷ Bijlage X: Observatie ZSM-bureaudienst.

¹⁰⁸ Bijlage VI: Interview mr. W.B.M. Bos.

ZSM-locatie.¹⁰⁹ Het knelpunt omtrent de beperkte kennis van de ZSM-raadsman over de verdachte en het strafbare feit kan worden opgelost door hem voorafgaand aan het consultatiegesprek en/of het verhoor de beschikking te geven over het dossier of in ieder geval een gedeelte hiervan. Wanneer de raadsman kennis heeft van de zaak kan hij effectievere rechtsbijstand verlenen en zijn cliënt beter adviseren.¹¹⁰

§6.2 Ondergeschikte rol van de raadsman

Een ander belangrijk knelpunt is de ondergeschikte rol van de raadsman tijdens zijn aanwezigheid bij het politieverhoor.¹¹¹ Uit Richtlijn 2013/48/EU blijkt dat een raadsman daadwerkelijk deel moet kunnen nemen aan een verhoor. Gedurende het verhoor mag de raadsman onder meer vragen stellen, om verduidelijking vragen en verklaringen afleggen.¹¹² Tevens blijkt uit diverse pilots dat een actieve rol voor een raadsman als positief wordt ervaren, aangezien dit leidt tot minder claims van ongeoorloofde druk door de politie.¹¹³ In afwachting van de inwerkingtreding van het wetsvoorstel 'Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman' is echter de Beleidsbrief OM opgesteld. Hierin wordt bepaald hoe er per 1 maart 2016 uitvoering moet worden gegeven aan het recht op verhoorbijstand. Wanneer de regels die zijn opgenomen in de Beleidsbrief worden vergeleken met de regels die zijn vastgelegd in de richtlijn, het arrest van de Hoge Raad d.d. 22 december 2015 en de jurisprudentie van het EHRM kan worden gesteld dat de rol van de raadsman ernstig beperkt wordt door de Beleidsbrief OM. Volgens de richtlijn, het arrest en de jurisprudentie moet de raadsman daadwerkelijk deel kunnen nemen aan het verhoor. Uit de bijlage bij de Beleidsbrief OM blijkt echter dat de raadsman geen vragen mag beantwoorden namens de verdachte, tenzij de verdachte en de verhorende ambtenaar hiermee ingestemd hebben. Ook mag de raadsman slechts voor aanvang en na afloop van het verhoor opmerkingen maken of vragen stellen, waardoor er geen sprake meer is van 'daadwerkelijk deelnemen' aan het verhoor. Ten slotte mag de raadsman, indien dit noodzakelijk is, ingrijpen wanneer het pressieverbod niet in acht wordt genomen, wanneer de verdachte een vraag niet begrijpt of als de toestand van de verdachte zodanig is dat het verhoor onderbroken dient te worden. Ten onrechte wordt uitgesloten dat de raadsman zijn cliënt tijdens het verhoor op zijn zwijgrecht mag wijzen.¹¹⁴ Voor het opstellen van deze beleidsbrief is het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor als uitgangspunt genomen. Ook in dit ontwerpbesluit wordt de rol van de raadsman te beperkt uitgelegd, aangezien de regels met betrekking tot de inrichting van het politieverhoor in dit besluit overeenkomen met de regels in de Beleidsbrief OM.¹¹⁵

Door deze beperkingen is er volgens de Nederlandse Vereniging van Strafrechtadvocaten en de Nederlandse Vereniging van Jonge Strafrechtadvocaten geen sprake meer van daadwerkelijke verhoorbijstand. Volgens hen moet de raadsman in staat worden gesteld om bij het gehele verhoor aanwezig te zijn, daadwerkelijk deel te kunnen nemen aan het verhoor en de verdachte, indien nodig, kunnen adviseren om zich op zijn zwijgrecht te beroepen.¹¹⁶ Daarnaast blijkt ook uit het preadvies van de Adviescommissie strafrecht dat de raadsman een actieve rol zou moeten hebben gedurende de politieverhoor.¹¹⁷ Ook Mr. Bos ziet de beperkte rol van de raadsman tijdens het verhoor als een knelpunt. Volgens hem leven sommige verbalisanten deze richtlijnen heel strikt na. Dit leidt er toe

¹⁰⁹ 'Start pilot 'ZSM en rechtsbijstand'', *Politie* 27 oktober 2014, www.politie.nl/nieuws/2014/oktober/27/00-start-pilot-%E2%80%98zsm-en-rechtsbijstand%E2%80%99.html.

¹¹⁰ Algra e.a. 2012, p. 70.

¹¹¹ Bijlage VIII: Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff.

¹¹² Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (*PbEU* 2013, L 294/1), nr. 25.

¹¹³ Algra e.a. 2012, p. 70.

¹¹⁴ Beleidsbrief OM, *Stcr.* 2016, 8884.

¹¹⁵ Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.

¹¹⁶ Rb. Den Haag (vzr.) 31 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:3367, r.o. 3.1.

¹¹⁷ Adviescommissie Strafrecht 2014, p. 1-2.

dat je als raadsman bijna niets mag tijdens het verhoor, waardoor er geen sprake meer is van effectieve bijstand. De raadsman is in feite voor spek en bonen bij het verhoor aanwezig.¹¹⁸ Volgens mr. Neijndorff is het nodig om direct in te kunnen grijpen en niet te hoeven wachten tot het einde van het verhoor. Indien het gaat om een verhoor van meerdere uren, is de kans groot dat de cliënt en de verbalisanten inmiddels al zijn vergeten wat er is gezegd en heeft het weinig zin om dan nog in te grijpen.¹¹⁹

Mogelijke oplossingen

Om het knelpunt omtrent de ondergeschikte rol van de raadsman tijdens het politieverhoor op te kunnen lossen, dienen de regels voor de inrichting van de verhoorbijstand en de rol van de raadsman aangepast te worden. Dit kan het beste gedaan worden door de bepalingen hierover in het wetsvoorstel 'Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman' en het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor te veranderen. Uit deze bepaling moet blijken dat de raadsman een actieve rol heeft tijdens het politieverhoor en daadwerkelijk deel mag nemen. Hierdoor kan de raadsman effectieve rechtsbijstand verlenen en meer invloed uitoefenen tijdens de verhoren. In het verlengde hiervan kan de raadsman het onder druk afleggen van verklaringen door de verdachte voorkomen en zullen er uiteindelijk minder rechterlijke dwalingen ontstaan.

§6.3 De politie als knelpunt

Ook de politie kan als knelpunt worden gezien. Het komt vaak voor dat verbalisanten niet goed op de hoogte zijn van de geldende regels. Een verdachte dient door de verbalisanten op zijn rechten gewezen te worden, maar dit gebeurt lang niet altijd. Daarnaast komt het voor dat verbalisanten, al dan niet bewust, verkeerde inlichtingen geven. Er wordt bijvoorbeeld vaak gezegd dat een verdachte veel langer op het politiebureau dient te blijven als hij er voor kiest om gebruik te maken van zijn raadsman. Een andere veel voorkomende reden waardoor verdachten afstand doen van hun rechten, is omdat ze er vanuit gaan dat het erg duur is om een raadsman in te schakelen.¹²⁰ Het geven van verkeerde inlichtingen door verbalisanten moet voorkomen zien te worden, aangezien je als verbalisant geen valse toezeggingen mag doen.¹²¹ Dit leidt er regelmatig toe dat verdachten afstand doen van hun rechten, terwijl zij de kennis en steun van een raadsman goed kunnen gebruiken.

Mogelijke oplossingen

In bovenstaande alinea werden twee knelpunten benoemd. Als eerste knelpunt kan de onvoldoende kennis van de verbalisanten over de geldende regels worden genoemd. Dit kan worden opgelost door de politie beter in te lichten over de geldende regels, de rechten van de verdachten en andere aspecten waar zij melding van moeten maken. De politie zou hier over ingelicht kunnen worden door middel van het organiseren van verplichte cursussen, trainingen en voorlichtingsavonden. Hierdoor kan worden voorkomen dat verbalisanten verkeerde inlichtingen verstrekken aan een verdachte. Als tweede knelpunt werd genoemd dat veel verdachten afstand doen van hun rechten als gevolg van de verkeerde inlichtingen door de verbalisanten. Dit probleem wordt grotendeels al opgelost door het inzetten van ZSM-raadsliden. Een verdachte die in eerste instantie bij de politie afstand heeft gedaan van zijn rechten, wordt in contact gebracht met een ZSM-raadsman die verifiëert of de verdachte weet waar hij afstand van doet. Ook kan de raadsman uitleggen dat de rechtsbijstand gratis wordt verleend. Gedurende dit gesprek kan een verdachte besluiten om alsnog gebruik te maken van zijn rechten.¹²²

¹¹⁸ Bijlage VI: Interview mr. W.B.M. Bos.

¹¹⁹ Bijlage VIII: Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff.

¹²⁰ Bijlage X: Observatie ZSM-bureaudienst.

¹²¹ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

¹²² Bijlage X: Observatie ZSM-bureaudienst.

§6.4 Raadsman of vertrouwenspersoon

Zowel meerderjarige als minderjarige verdachten hebben sinds 1 maart 2016 recht op verhoorbijstand. Voor meerderjarige verdachten geldt dat ze zich alleen kunnen laten bijstaan door een raadsman. Een minderjarige verdachte kan er volgens de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor ook voor kiezen zich te laten bijstaan door een vertrouwenspersoon in plaats van een raadsman¹²³. Verhoorbijstand door een raadsman verdient de voorkeur, maar het staat de verdachte vrij om toch voor een vertrouwenspersoon te kiezen. Dit levert knelpunten op voor de minderjarige verdachte, omdat beide keuzemogelijkheden voor- en nadelen met zich meebrengen. Vertrouwenspersonen kunnen namelijk niet met de verbalisanten omgaan zoals raadslieden dat kunnen. Ook hebben zij vaak minder tot geen kennis van het recht en zullen zij minder goed in staat zijn om bijvoorbeeld het pressieverbod te waarborgen. Vanuit educatief oogpunt heeft de aanwezigheid van de ouders of een andere vertrouwenspersoon vaak wel de voorkeur. Het voordeel van een vertrouwenspersoon is dat de verdachte deze persoon meestal goed kent, waardoor hij zich minder gespannen zal voelen tijdens het verhoor. De morele steun die een vertrouwenspersoon aan een minderjarige verdachte kan bieden is dus heel belangrijk. Juridisch gezien is dit echter niet de beste optie.¹²⁴

Mogelijke oplossingen

Dit knelpunt wordt vanzelf opgelost door de invoering van het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman. Uit het wetsvoorstel blijkt namelijk dat de mogelijkheid om je als minderjarige verdachte te laten bijstaan door een vertrouwenspersoon niet wordt overgenomen. Als argument wordt aangevoerd dat in de praktijk is gebleken dat een vertrouwenspersoon zich niet altijd voldoende objectief kan opstellen. Een vertrouwenspersoon weet vaak niet wat zijn of haar rol is tijdens het verhoor en kan daarnaast het verhoor beïnvloeden doordat een minderjarige verdachte bijvoorbeeld niet vrijuit durft te spreken. Het uitgangspunt dat zal gelden door de invoering van het wetsvoorstel, is dat de rechtsbijstand wordt verleend door een raadsman en niet meer door een vertrouwenspersoon. Hierdoor vervalt het knelpunt dat een minderjarige verdachte zou moeten kiezen tussen een raadsman of een vertrouwenspersoon. Als gevolg hiervan zal ook de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor zo aangepast moeten worden dat de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon tijdens een verhoor niet langer mogelijk is.¹²⁵

§6.5 Praktische knelpunten

Behalve een aantal juridische knelpunten, spelen er ook een aantal praktische knelpunten een rol. Aangezien dit onderzoek vooral gericht is op de juridische aspecten van de consultatie- en verhoorbijstand, zullen deze praktische knelpunten slechts kort genoemd worden. Het grootste praktische bezwaar is dat je als raadsman niet overal tegelijk kunt zijn.¹²⁶ Door de aangepaste wet- en regelgeving dient de raadsman regelmatig bij verhoren aanwezig te zijn. Wanneer een raadsman bijvoorbeeld piketdienst heeft en hierdoor zes verdachten moet bijstaan, moet hij in beginsel ook bij zes verhoren aanwezig zijn. Dit is erg lastig, aangezien de verhoren vaak lang duren en om de beurt moeten plaatsvinden.¹²⁷ Dit kan tot gevolg hebben dat een verdachte lang op zijn raadsman zal moeten wachten en afstand doet van zijn rechten om sneller naar huis te kunnen. Daarnaast duren de verhoren vaak langer sinds de raadsman aanwezig mag zijn. Een goede kritische advocaat heeft namelijk opmerkingen over het verhoor, wil extra aspecten vast laten leggen of aanpassen en zal uiteindelijk het hele proces-verhaal opnieuw door

¹²³ Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003.

¹²⁴ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

¹²⁵ *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 3 (MvT), p. 69.

¹²⁶ Bijlage VI: Interview mr. W.B.M. Bos.

¹²⁷ Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie.

willen lezen en controleren. Hierdoor blijft er nog minder tijd over voor andere werkzaamheden.¹²⁸

Een ander praktisch knelpunt is de lage vergoeding voor de verhoorbijstand. Ongeacht het aantal verhoren en de tijd die een raadsman hieraan kwijt is, krijgt hij slechts een vergoeding van 1,5 punt (1 punt staat voor een vergoeding van €105,61) in reguliere zaken en 3 punten in zwaardere zaken. Deze vergoeding komt niet overeen met de tijd die daadwerkelijk wordt besteed aan het verlenen van verhoorbijstand.¹²⁹ De lage vergoedingen kunnen er toe leiden dat raadslieden een zaak zo snel mogelijk af willen doen en daardoor kwalitatief mindere rechtsbijstand verlenen. Ook bestaat de kans dat een groot aantal raadslieden stopt met de piketregeling, waardoor er onvoldoende gespecialiseerde raadslieden beschikbaar zullen blijven om de verdachten de rechtsbijstand te kunnen verlenen waar zij recht op hebben.¹³⁰

Mogelijke oplossingen

Het bezwaar dat de raadslieden niet overal tegelijk kunnen zijn om consultatie- en/of verhoorbijstand te verlenen, kan worden opgelost door altijd een raadsman aanwezig te laten zijn op het politiebureau. De tijdsdruk voor de raadsman zal hierdoor afnemen, aangezien hij al aanwezig is wanneer er een melding wordt gedaan en dus geen reistijd heeft.¹³¹ Ook de verdachte hoeft hierdoor minder lang te wachten en zal naar verwachting minder snel afstand doen van zijn rechten. Wanneer een raadsman minder tijdsdruk heeft, zal hij langer de tijd nemen voor zijn cliënten, wat meestal leidt tot effectievere rechtsbijstand. Deze oplossing brengt echter ook nadelen met zich mee. Als op elk politiebureau een raadsman aanwezig dient te zijn, zal een groot aantal raadslieden zich hiervoor beschikbaar moeten stellen. Ook kunnen zij tijdens hun dienst op het politiebureau geen andere afspraken met cliënten en zittingen plannen. Een andere manier om dit knelpunt op te lossen is het verlenen van rechtsbijstand door middel van een videoconsult, zoals Skype. De raadsman zou vanaf zijn eigen locatie met behulp van een tablet of laptop rechtsbijstand kunnen verlenen. Het voordeel hiervan is dat de raadsman niet hoeft te reizen en de verdachte direct kan bijstaan. De cliënt kan echter wantrouwend zijn, omdat er niet gewaarborgd kan worden dat het gesprek vertrouwelijk is. Daarnaast heeft een gesprek via een videoverbinding een onpersoonlijk karakter. Een derde oplossing voor dit knelpunt zou uitbesteding van de rechtsbijstandsverlening aan een advocaat-assistent of andere rechtshulpverleners kunnen zijn. Met name in lichte zaken bestaat de consultatiebijstand enkel uit informatieoverdracht en het geven van eenvoudig advies, wat ook door een andere rechtshulpverlener dan een raadsman kan worden gedaan. Bij zaken waarin zwaardere advisering wordt gevraagd, kan alsnog worden doorverwezen naar een raadsman. Ook kan in eenvoudige zaken gedacht worden aan verhoorbijstand door bijvoorbeeld een advocaat-assistent. De verhoorbijstand is in veel gevallen namelijk beperkt tot het toezien op inachtneming van het pressieverbod en een juiste verslaglegging in het proces-verbaal. Deze vorm van delegatie zal uiteraard wel onder verantwoordelijkheid van de raadsman plaatsvinden.¹³²

Het knelpunt omtrent de vergoedingen kan vrijwel alleen opgelost worden door de vergoedingen te verhogen. Om dit te verwezenlijken hebben de Nederlandse Vereniging van Strafrechtadvocaten en de Nederlandse Vereniging van Jonge Strafrechtadvocaten een kort geding aangespannen tegen de Staat en de Raad voor Rechtsbijstand. De voorzieningenrechter bepaalde echter dat de raadslieden geen hogere vergoeding krijgen voor het verlenen van verhoorbijstand. Dit knelpunt zal voorlopig dan ook stand houden.¹³³

¹²⁸ Bijlage VIII: Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff.

¹²⁹ 'Kort geding over verhoorbijstand op 17 maart', *Mr.* 10 maart 2016, www.mr-online.nl/juridisch-nieuws/29549-kort-geding-over-verhoorbijstand-op-17-maart.

¹³⁰ Brief van de Nederlandse Orde van Advocaten aan de Minister van Veiligheid en Justitie, Dhr. Van der Steur, Den Haag 23 december 2015.

¹³¹ *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 3 (MvT).

¹³² Advies Commissie Innovatie Strafrechtadvocatuur 2012, p. 25-31.

¹³³ Rb. Den Haag (vzr.) 31 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:3367.

§6.6 Tussenconclusie

Door de veranderde wet- en regelgeving omtrent de consultatie- en verhoorbijstand is er een aantal complicaties opgetreden. Een belangrijk algemeen knelpunt in het strafprocesrecht is de lange duur van de procedures. Met de ZSM-werkwijze beoogt het OM een sneller afdoeningsproces te realiseren, waarin zaken kunnen worden afgedaan zonder tussenkomst van een rechter. Wanneer een verdachte bij de politie afstand doet van zijn rechten, wordt hij door middel van een videoverbinding in contact gebracht met een ZSM-raadsman die verifiëert waarom de verdachte afstand heeft gedaan. Tijdens dit gesprek kan de verdachte er alsnog voor kiezen om gebruik te maken van zijn consultatierecht via een videoverbinding. Wat betreft de verhoorbijstand ontstaat hier een belangrijk knelpunt, aangezien dit niet via videoverbinding kan plaatsvinden. De ZSM-raadsman mag de ZSM-locatie gedurende zijn dienst niet verlaten, dus dient hij vervanging te regelen als hij de cliënt zelf wil bijstaan. Een andere optie is het inschakelen van de piketraadsman om verhoorbijstand te gaan verlenen aan de verdachte. Verder worden de verplichte aanwezigheid op de ZSM-locatie en het late stadium waarin een raadsman de beschikking krijgt over het dossier als knelpunten gezien. Een raadsman kan heel de dag geen andere afspraken plannen en dient een verdachte bij te staan zonder dat hij kennis heeft kunnen nemen van het dossier, waardoor de rechtsbijstand vaak minder effectief zal zijn. Ook buiten de ZSM-werkwijze is een aantal knelpunten aan het licht gekomen. De belangrijkste knelpunten zijn de ondergeschikte rol van de raadsman tijdens het politieverhoor, de onwetendheid van verbalisanten, het geven van verkeerde inlichtingen door verbalisanten en de keuze van een minderjarige verdachte tussen een raadsman en een vertrouwenspersoon. Dit laatste knelpunt wordt echter al opgelost door de invoering van het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, omdat een minderjarige verdachte zich volgens dit wetsvoorstel enkel nog kan laten bijstaan door een raadsman. Ten slotte zijn er een aantal praktische knelpunten. Door de invoering van de verhoorbijstand wordt van een raadsman verwacht dat hij overal tegelijk kan zijn, terwijl de verhoren vaak uren duren, op verschillende locaties plaatsvinden en een raadsman daarnaast ook nog andere werkzaamheden heeft. Ook de lage vergoedingen voor verhoorbijstand worden als knelpunt gezien. Dit knelpunt zal voorlopig echter niet opgelost worden, aangezien de Hoge Raad heeft bepaald dat raadsliden geen hogere vergoeding krijgen. Indien deze knelpunten opgelost worden, zal de kwaliteit van de consultatie- en verhoorbijstand verhogen. Cliënten worden beter geadviseerd en een raadsman kan actief deelnemen aan het verhoor, waardoor er minder verklaringen onder ongeoorloofde druk zullen worden afgelegd.

Hoofdstuk 7: Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de conclusies die getrokken kunnen worden uit de voorgaande hoofdstukken beschreven. Met behulp van deze conclusies wordt er antwoord gegeven op de centrale vraag van deze scriptie: 'In hoeverre kunnen onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen worden voorkomen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor?'. Vervolgens zullen er juridische en praktische aanbevelingen worden gedaan.

§7.1 Conclusies

De laatste jaren hebben er veel veranderingen plaatsgevonden omtrent de consultatie- en verhoorbijstand. Voor 1 maart 2016 had een meerderjarige verdachte slechts recht op consultatiebijstand, maar als gevolg van Richtlijn 2013/48/EU en het arrest van de Hoge Raad d.d. 22 december 2015 heeft een meerderjarige verdachte sinds 1 maart 2016 ook recht op verhoorbijstand tijdens het politieverhoor.

Naar aanleiding van het analyseren van het Salduz-arrest en de daaropvolgende uitspraken van het EHRM kan geconcludeerd worden dat er een duidelijke lijn te herkennen is wat betreft het onder druk afleggen van verklaringen en eventueel daaruit volgende rechterlijke dwalingen. Uit de arresten blijkt dat het recht op rechtsbijstand beperkt kan worden, zolang dit niet onnodig afbreuk doet aan de verdedigingsrechten van de verdachte. Wanneer een belastende verklaring wordt afgelegd zonder dat de verdachte de mogelijkheid heeft gehad om een raadsman te raadplegen, wordt art. 6 EVRM geschonden en is er niet langer sprake van een eerlijk proces. Dit komt er op neer dat alleen belastende verklaringen die zijn afgelegd in het bijzijn van een raadsman gebruikt mogen worden als bewijs. In dat geval heeft een raadsman de mogelijkheid om te controleren en in te grijpen indien er sprake is van ongeoorloofde druk en kan er worden toegezien op het onder druk afleggen van verklaringen.

Conform de relevante wet- en regelgeving kan worden gesteld dat de rol van de raadsman tijdens het politieverhoor ernstig wordt beperkt, aangezien de raadsman niet actief mag deelnemen aan het verhoor en slechts voor- en achteraf vragen mag stellen en opmerkingen mag maken. Door het afnemen van interviews is onderzocht op welke wijze een raadsman in de praktijk invloed kan uitoefenen tijdens een politieverhoor. In de praktijk blijkt een raadsman meer vrijheden te hebben dan is vastgelegd in de regels die voortkomen uit de richtlijnen. Een raadsman mag vaak verduidelijkingsvragen stellen, verzoeken om te overleggen met zijn cliënt en uiteraard ingrijpen indien het pressieverbod niet in acht wordt genomen. De ruimte die de raadsman krijgt tijdens het verhoor is wel afhankelijk van de verbalisanten. De invloed van de raadsman kan worden vergroot door hem gelijkwaardig te maken aan de verbalisanten en hem te allen tijde het recht te geven om in te grijpen, bezwaar te maken of zijn cliënt te adviseren om zich te beroepen op zijn zwijgrecht. Ook het opnemen van de verhoren en het tijdig verstrekken van dossiers zorgt er voor dat een raadsman meer invloed uit kan oefenen. Cliënten kunnen hierdoor vooraf beter geadviseerd worden en verhoren kunnen achteraf gecontroleerd worden.

Naar verwachting zal het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen verminderen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor. Een raadsman kan nu namelijk zelf toetsen of er druk wordt uitgeoefend tijdens het verhoor en of hij dient in te grijpen wanneer het pressieverbod overtreden dreigt te worden. Om bij te kunnen dragen aan het verminderen van onder druk afgelegde verklaringen, dient een raadsman zich echter wel kritisch op te stellen en, zover de verbalisanten dit toelaten, actief deel te nemen aan het verhoor. Raadslieden die normaal gesproken zaken in andere rechtsgebieden behandelen, waardoor zij minder kennis hebben van het strafrecht en minder kritisch letten op het naleven van de regels en inachtneming van het pressieverbod, zullen weinig bijdragen aan het verminderen van onder druk afgelegde verklaringen en daaruit volgende rechterlijke dwalingen. Van voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen zal, mede door sommige onervaren raadslieden, voorlopig nog geen sprake zijn, maar verminderen is ook al een stap in de goede richting.

Knelpunten

Als gevolg van de veranderde wet- en regelgeving zijn er belangrijke knelpunten ontstaan. Binnen de ZSM-werkwijze, die is opgezet om een sneller afdoeningsproces te realiseren, is een aantal knelpunten aan het licht gekomen. Het verlenen van verhoorbijstand binnen de ZSM-werkwijze is niet mogelijk, aangezien dit niet via een videoverbinding is toegestaan. Verder moet een ZSM-raadsman verplicht de hele dag aanwezig zijn op de ZSM-locatie en krijgt hij pas in een laat stadium de beschikking over het dossier van zijn cliënt. Behalve de knelpunten binnen de ZSM-werkwijze worden de ondergeschikte rol van de raadsman tijdens het politieverhoor, de onwetendheid van- en verkeerde inlichtingen door de politie en de keuze die een minderjarige verdachte dient te maken tussen een raadsman of vertrouwenspersoon als knelpunten gezien. Dit laatste knelpunt wordt echter al opgelost met de invoering van het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, waarin wordt bepaald dat een minderjarige verdachte zich enkel nog kan laten bijstaan door een raadsman. De belangrijkste praktische knelpunten zijn het feit dat een raadsman niet overal tegelijk kan zijn om cliënten bij te staan en de lage vergoedingen voor verhoorbijstand. Indien deze knelpunten opgelost worden, zal de kwaliteit van de consultatie- en verhoorbijstand kunnen worden verhoogd. Cliënten worden beter geadviseerd en een raadsman kan actief deelnemen aan het verhoor, waardoor het aantal onder druk afgelegde verklaringen zal afnemen.

Uit bovenstaande conclusies blijkt dat het onder druk afleggen van verklaringen voor een groot deel kan worden tegengegaan door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor. Volgens de relevante wet- en regelgeving wordt de rol van de raadsman ernstig beperkt tijdens een verhoor, maar in de praktijk blijkt de raadsman behoorlijk veel mogelijkheden te hebben tijdens een verhoor en kan hij in ieder geval ingrijpen wanneer het pressieverbod niet in acht wordt genomen. Een kritische raadsman die actief deelneemt aan het verhoor kan het onder druk afleggen van een verklaring hiermee dus voorkomen. Er zijn echter nog steeds raadslieden die hun rol gedurende het verhoor niet naar wens vervullen en hun cliënt geen effectieve rechtsbijstand verlenen. Ook zijn er nog steeds verdachten die afstand doen van hun consultatierecht en/of recht op verhoorbijstand, omdat zij denken dat ze eerder naar huis mogen als ze geen raadsman inschakelen of omdat ze er vanuit gaan dat het raadplegen van een raadsman erg duur is. Met name door deze twee situaties kan het afleggen van verklaringen onder druk op dit moment nog niet voorkomen worden. Onder druk afgelegde verklaringen en de rechterlijke dwalingen in het verlengde daarvan zullen dus verminderen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor, maar kunnen niet volledig worden voorkomen.

Om bovengenoemde knelpunten op te lossen en het aantal onder druk afgelegde verklaringen nog verder te verminderen, moeten er op bepaalde punten verbeteringen worden doorgevoerd. In §7.2 worden daarom aanbevelingen gedaan om de knelpunten te verhelpen en het aantal onder druk afgelegde verklaringen en daaruit volgende rechterlijke dwalingen te verminderen en uiteindelijk zelfs te voorkomen.

§7.2 Aanbevelingen

Uit de conclusies die in §7.1 getrokken werden, kan worden opgemaakt dat als gevolg van de veranderde wet- en regelgeving een aantal knelpunten is ontstaan. Daarnaast kunnen bepaalde punten binnen de consultatie- en verhoorbijstand verbeterd worden om het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen te verminderen. In deze paragraaf worden daarom aanbevelingen gedaan om de consultatie- en verhoorbijstand te verbeteren, de knelpunten op te lossen en het aantal onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen te verminderen.

Actieve rol raadsman

De belangrijkste aanbeveling die kan worden gedaan in het kader van deze scriptie heeft betrekking op de actieve rol van de raadsman tijdens een politieverhoor. Conform Richtlijn 2013/48/EU mag een raadsman die aanwezig is bij een politieverhoor ook daadwerkelijk

hier aan deelnemen, maar dit blijkt niet uit de beleidsbrief en het ontwerpbesluit. Wanneer de ingediende wetsvoorstellen en het ontwerpbesluit definitief in werking treden, zal de nationale wetgeving dus niet overeenstemmen met de Europese richtlijn die uiterlijk op 27 november 2016 geïmplementeerd dient te zijn. Om dit te voorkomen dienen de bepalingen in het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman en in het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor zo ingericht te worden, dat hieruit blijkt dat de raadsman een actieve rol heeft tijdens het politieverhoor en daadwerkelijk kan deelnemen. Om aan de richtlijn te voldoen moet een raadsman gedurende het verhoor onder meer vragen kunnen stellen, om verduidelijking mogen vragen en verklaringen af mogen leggen. Volgens de Beleidsbrief OM en het ontwerpbesluit mag een raadsman wel ingrijpen wanneer het pressieverbod niet in acht wordt genomen, als de verdachte een vraag niet begrijpt of als de toestand van de verdachte zodanig is dat het verhoor onderbroken dient te worden. Deze bepalingen dienen in stand te worden gehouden om de raadsman actief deel te kunnen laten nemen aan het verhoor.

Aanpassen Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor

Zoals in bovenstaande conclusies werd genoemd, lost het knelpunt omtrent de keuze van een minderjarige verdachte tussen een raadsman of een vertrouwenspersoon vanzelf op, doordat in het wetsvoorstel Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman is opgenomen dat een minderjarige zich alleen kan laten bijstaan door een raadsman. Als gevolg hiervan zal de Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor aangepast moeten worden. Hierin is namelijk nog opgenomen dat een minderjarige verdachte de keuze heeft tussen een raadsman en een vertrouwenspersoon. Nu de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon bij het verhoor niet langer mogelijk is, zal ook in de Aanwijzing opgenomen moeten worden dat een minderjarige verdachte enkel kan worden bijgestaan door een raadsman. Daarnaast moet in de Aanwijzing worden opgenomen dat meerderjarige verdachten ook recht hebben op verhoorbijstand.

Invloed van de raadsman vergroten

Verder is het raadzaam om de invloed van een raadsman tijdens het politieverhoor te vergroten. Raadslieden kunnen hun invloed zelf al vergroten door zich op een bepaalde manier te gedragen en bepaalde handelingen te verrichten. Over het algemeen kan worden gesteld dat er sprake is van een wisselwerking en dat een raadsman meer vrijheden krijgt tijdens een verhoor, zolang hij zich redelijk opstelt. Het is dus aan te bevelen dat een raadsman respect toont voor de verbalisant en niet teveel zijn hakken in het zand zet. Op deze manier kan een raadsman tijdens het verhoor veel meer voor elkaar krijgen. Daarnaast is het aan te raden dat een raadsman voorafgaand aan het verhoor goede afspraken maakt met zijn cliënt. Het is verstandig om af te spreken dat de cliënt zich beroept op zijn zwijgrecht als de raadsman niet aanwezig is. Verder kan er worden afgesproken dat de cliënt volhoudt dat hij alleen door zijn gekozen raadsman wil worden bijgestaan. Op deze wijze heeft de raadsman veel macht in handen en zal er niets worden verklaard zonder dat de raadsman daar bij aanwezig is. Zolang de cliënt zich aan deze afspraken houdt, zal de raadsman bij alle verklaringen aanwezig kunnen zijn en kan er gecontroleerd worden of er ongeoorloofde druk wordt uitgeoefend. Ook is het noodzakelijk dat een raadsman zich kritisch opstelt, controleert of de regels worden nageleefd en ingrijpt indien dit nodig is. Ten slotte kan de invloed van de raadsman worden vergroot door hem eerder de beschikking te geven over het dossier van de verdachte. Hierdoor heeft een raadsman voorafgaand aan het consultatiegesprek en/of het verhoor meer kennis over de verdachte en het strafbare feit, waardoor hij beter kan adviseren. Het eerder verstrekken van de dossiers is echter iets waar raadslieden zelf geen invloed op hebben.

Strafrechtspecialisten inzetten

Verder is het aan te bevelen om alleen echte strafrechtspecialisten in te zetten om consultatie- en verhoorbijstand te verlenen. Zij hebben kennis van het strafrecht, weten hoe de dossiers zijn opgebouwd en hebben voldoende ervaring om ongeoorloofde druk te

herkennen en in te grijpen om het onder druk afleggen van verklaringen te voorkomen. Op dit moment komt het nog te vaak voor dat raadslieden met een algemene praktijk of raadslieden die gespecialiseerd zijn in een ander rechtsgebied, naast hun eigen werkzaamheden piketdiensten draaien. Deze raadslieden leveren vaak kwalitatief mindere rechtsbijstand en zijn minder kritisch wat betreft het naleven van de regels en het voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen gedurende de verhoren. Door enkel strafrechtsspecialisten, of in ieder geval raadslieden die op jaarbasis een groot aantal strafzaken behandelen, in te zetten, kan de kwaliteit van de rechtsbijstand verhoogd worden en zullen er minder verklaringen onder druk worden afgelegd.

Voorlichting voor verbalisanten

Het is aan te raden om verbalisanten beter in te lichten over de regels die gelden voorafgaand en tijdens de verhoren. Op dit moment zijn zij hier niet goed van op de hoogte, aangezien de wet- en regelgeving steeds verandert, waardoor het bijvoorbeeld gebeurt dat een verdachte niet op zijn rechten wordt gewezen. Ook verstrekken verbalisanten vaak verkeerde inlichtingen aan een verdachte. Dit kan worden opgelost door cursussen, trainingen of voorlichtingsavonden te organiseren voor de verbalisanten, zodat zij voldoende kennis krijgen van de meest relevante wet- en regelgeving.

Aanbevelingen ZSM-werkwijze

Wat betreft de knelpunten binnen de ZSM-werkwijze kan er een aantal aanbevelingen worden gedaan. Aangezien een raadsman de ZSM-locatie gedurende een ZSM-dienst niet mag verlaten, is het aan te raden om een ZSM-dienst op te splitsen in twee halve diensten. Hierdoor houdt een raadsman meer tijd over voor zijn andere afspraken of om bijvoorbeeld een zitting bij te wonen. Een andere oplossing is dat de raadsman de cliënt bijstaat vanaf zijn eigen locatie, door middel van een videoverbinding. De raadsman hoeft hierdoor niet meer heel de dag verplicht aanwezig te zijn op de ZSM-locatie.

Praktische aanbevelingen agendering

Om het knelpunt op te lossen dat een raadsman niet overal tegelijk kan zijn om rechtsbijstand te verlenen, is het aan te bevelen om altijd een raadsman aanwezig te laten zijn op het politiebureau. Raadslieden zijn hierdoor minder tijd kwijt aan reizen en verdachten hoeven minder lang te wachten op rechtsbijstand, waardoor ze minder snel afstand zullen doen van hun rechten. De raadsman heeft minder tijdsdruk als hij al aanwezig is op het politiebureau en zal daardoor langer de tijd nemen om zijn cliënt bij te staan. Dit leidt tot effectievere rechtsbijstand. Indien de aanwezigheid van een raadsman op het politiebureau niet gerealiseerd kan worden, kan er worden aanbevolen rechtsbijstand te verlenen door middel van een videoconsult. Ook in dit geval hoeft de raadsman niet te reizen en kan hij de verdachte direct bijstaan.

Aanbevelingen advocatuur

Aangezien de knelpunten voornamelijk ontstaan door de steeds veranderende wet- en regelgeving en de onduidelijkheid die hieruit voortkomt, is het aan de wetgever om dit op te lossen. Voor de advocatuur zelf zijn er weinig mogelijkheden om invloed uit te kunnen oefenen op het verbeteren van de consultatie- en verhoorbijstand, zoals het bewerkstelligen van een actieve rol tijdens het verhoor of het verhogen van de vergoedingen. Een enkele raadsman zal zeker geen invloed uit kunnen oefenen, dus is het aan te bevelen aan de raadslieden om zich te verenigen en gezamenlijk te proberen om de consultatie- en verhoorbijstand te verbeteren. Procederen met meerdere personen heeft namelijk meer kans van slagen dan wanneer dit door een enkele persoon wordt gedaan. Als voorbeeld kunnen de Nederlandse Vereniging van Strafrechtadvocaten, de Nederlandse Vereniging van Jonge Strafrechtadvocaten en de Nederlandse Orde van Advocaten worden genomen. Door gezamenlijk op te treden, knelpunten aan te geven bij de wetgever of zelfs een procedure te starten, kan de advocatuur hun mening en wensen kenbaar maken en zal de wet- en regelgeving hier wellicht aan aangepast worden.

Bronnenlijst

De onderstaande bronnen zijn geraadpleegd voor het schrijven van deze scriptie.

Literatuur

- **Advies Commissie Innovatie Strafrechtadvocatuur 2012**
Commissie Innovatie Strafrechtadvocatuur, *Herbezinning van de rol van de raadsman in de voorfase van het strafproces* (adviesrapport), 2012.
- **Algra e.a. 2012**
E. Algra e.a., *De betrokkenheid van de raadsman tijdens het politieverhoor. Europese best practices* (rapport), 2012.
- **Bakker 2009**
F.A.M. Bakker, *Vaardig met strafrecht. De meervoudige strafkamer, de politierechter en de kinderrechtter*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009.
- **Mevis 2013**
P.A.M. Mevis, *Capita Strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2013.
- **Adviescommissie Strafrecht 2014**
Adviescommissie Strafrecht, *Preadvies van de Adviescommissie Strafrecht inzake het voorstel van wet tot implementatie van richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (PbEU L294) (Het implementatiewetsvoorstel)*, het voorstel van wet tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering en enige andere wetten in verband met aanvulling van bepalingen over de verdachte, de raadsman en enkele dwangmiddelen (Het separate wetsvoorstel) en het conceptbesluit houdende implementatie van richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (PbEU L294) (Besluit inrichting en orde politieverhoor) (adviesrapport), 2014.
- **Van Schaaik 2011**
G.A.F.M. van Schaaik, *Praktijkgericht juridisch onderzoek*, Den Haag: Boom Juridische Uitgever 2011.

Elektronische bronnen

- 'Beantwoording Kamervragen over de brief van 11 februari inzake het recht op verhoorbijstand per 1 maart 2016', *Rijksoverheid* 22 maart 2016, www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/03/22/tk-beantwoording-vragen-over-de-brief-van-11-februari-inzake-het-recht-op-verhoorbijstand-per-1-maart-2016.
- 'Hoe zit het nu precies met de aanwezigheid van een advocaat bij het politieverhoor?', *Judex* 27 december 2012, www.judex.nl/rechtsgebied/strafrecht/columns/356/hoe-zit-het-nu-precies-met-de-aanwezigheid-van-een-advocaat-bij-het-politieverhoor_.html.

- 'Kort geding over verhoorbijstand op 17 maart', *Mr.* 10 maart 2016, www.mr-online.nl/juridisch-nieuws/29549-kort-geding-over-verhoorbijstand-op-17-maart.
- 'Landelijke invoering van de ZSM werkwijze', *Openbaar Ministerie* 27 april 2016, www.om.nl/vaste-onderdelen/zoeken/@24445/factsheet-zsm/.
- 'Protocol raadsman bij politieverhoor', *Nederlandse Orde van Advocaten* 21 maart 2016, te raadplegen via www.advocatenorde.nl.
- 'Recht op bijstand van raadsman tijdens politieverhoor', *Rijksoverheid* 13 februari 2014, www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/02/13/recht-op-bijstand-van-raadsman-tijdens-politieverhoor.
- 'Recht van verdachten op verhoorbijstand; ook voor meerderjarigen', *Raad voor Rechtsbijstand* 12 februari 2016, www.rvr.org/nieuws/2016/februari/recht-van-verdachten-op-verhoorbijstand-ook-voor-meerderjarigen.html.
- 'Rechtsgebieden', *Advocatenkantoor Bos* 20 april 2016, www.advocatenkantoorbos.nl/rechtsgebieden.
- 'Start pilot "ZSM en rechtsbijstand"', *Politie* 27 oktober 2014, www.politie.nl/nieuws/2014/oktober/27/00-start-pilot-%E2%80%98zsm-en-rechtsbijstand%E2%80%99.html.
- 'Strafpiketregeling', *Nederlandse Orde van Advocaten* 3 april 2016, www.advocatenorde.nl/3290/advocaten/strafpiketregeling.html.
- 'Vanaf welk moment heb ik recht op een advocaat?', *Judex* 14 maart 2016, www.judex.nl/rechtsgebied/strafrecht/de-strafrechtadvocaat/artikelen/256/vanaf-welk-moment-heb-ik-recht-op-een-advocaat_.html.
- 'Veel voorkomende criminaliteit (ZSM)', *Openbaar Ministerie* 27 april 2016, www.om.nl/onderwerpen/werkwijze-van-het-om/.
- 'Wat is gesubsidieerde rechtsbijstand?', *Raad voor Rechtsbijstand* 3 april 2016, www.rechtsbijstand.nl/over-mediation-en-rechtsbijstand/wat-is-gesubsidieerde-rechtsbijstand/wat-is-een-toevoeging.
- 'ZSM', *De Haan strafrechtadvocaten* 27 april 2016, www.dehaanstrafrecht.nl/nieuws/373-zsm.

Jurisprudentie

- EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402. (Salduz/Turkije).
- EHRM 11 december 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0404. (Panovits/Cyprus).
- EHRM 19 februari 2009, nr. 16404/03. (Shabelnik/Oekraïne).
- EHRM 31 maart 2009, nr. 20310/02. (Plonka/Polen).
- EHRM 24 september 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5780. (Pishchalnikov/Rusland).
- EHRM 13 oktober 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5781. (Dayanan/Turkije).
- EHRM 14 oktober 2010, ECLI:NL:XX:2010:BO3656. (Brusco/Frankrijk).

- EHRM 28 juni 2011, nr. 4429/09. (Sebalj/Kroatië).
- EHRM 24 oktober 2013, nr. 62880/11, nr. 62892/11, nr. 62899/11 (Navone e.a./Monaco).
- HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608.
- Rb. Den Haag (vzr.) 31 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:3367.

Regelgeving en parlementaire stukken

- Conceptbesluit van houdende implementatie van richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (*PbEU* L294) (Besluit inrichting en orde politieverhoor).
- *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 3 (MvT).
- *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 3 (MvT).
- Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (*PbEU* 2013, L 294/1)
- *Stcrt.* 2010, 4003 (Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor).
- *Stcrt.* 2015, 40588 (Contourennota Modernisering Wetboek van Strafvordering).
- *Stcrt.* 2016, 8884 (Beleidsbrief OM).
- Wetsvoorstel aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 2.
- Wetsvoorstel implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 2.

Overige

- Brief van de Nederlandse Orde van Advocaten aan de Minister van Veiligheid en Justitie, Dhr. Van der Steur, Den Haag 23 december 2015.